

MUNI ECON

Poznámky k filosofii

Mgr. et Mgr. Tomáš Ondráček
Mgr. Jan Štěpánek

13. října 2018

Tvorba materiálu byla podpořena v rámci projektu
Inovace výuky filozofie a etiky pro studenty ESF (MUNI/FR/1266/2017)
Fondu rozvoje MU.

Poznámka 1

Co je filosofie?

Slovo „filosofie“ je odvozeno z řeckých slov „φιλεῖν“ („láska“, „milovat“) a „σοφία“ („moudrost“). Filosofii je tedy možné chápat jako *lásku k moudrosti*. Ačkoli je takové vymezení filosofie vágní, zdá se být přiléhavým. Pojem filosofie totiž označuje široké množství různých teorií a koncepcí týkajících se všech možných oblastí, běžným životem počínaje, speciálními vědami konče. Můžeme se setkat s filosofií zabývající se jak tradičními tématy, vč. takových klišé, jakým je hledání smyslu života, tak s koncepcemi, které jsou zaměřené na velmi specializované obory soudobé vědy, jako je filosofie neurověd nebo matematiky. Filosof se v návaznosti na výzkumy moderních neurovědních oborů může zabývat otázkami zaměřenými na kořeny a zdůvodnění lidského chování a rozhodování¹, jestli je morální, když budeme různými prostředky vylepšovat člověka², nebo se může zabývat tím, jakou povahu vlastně mají čísla³. Zde se nebudeme snažit filosofii nějak přesně vymezit, ale spíše se zaměříme na to, co nám určení filosofie coby lásky k moudrosti může říci.

Láska nemá nutně jen pozitivní charakteristiky. Mnohdy může být náročná, vyčerpávající či zrádná. Zároveň nás může nutit dělat věci, které bychom za normálních okolností nedělali, a zaobírat se věcmi, které bychom jinak nechali bez povšimnutí. Zatímco někteří filosofové se věnují filosofickému bádání podle zásady *sine ira et studio* (bez zášti a zájmu)⁴, jiní se snaží změnit svět přímo skrz své chování v něm. Tato dichotomie ostatně plyne i z předmětu, kterým se ten či onen filosof zabývá. Zatímco filosof snažící se přijít s co nejpřesvědčivější koncepcí ontologie čísel a matematických

¹Pro přehled viz [Churchland \(2008\)](#).

²Jedná se o tzv. *enhancement*, který může být zaměřen jak na fyzické schopnosti, např. zvýšení síly, tak na mentální schopnosti, např. zlepšení paměti. Více o problémech *enhancementu* viz [Buchanan \(2011\)](#).

³Velmi dobrým, i když náročným úvodem do filosofie čísla je [Kolman \(2008\)](#).

⁴Tento obrat označuje zásadu bezpředsudečnosti. Ke studiu, hodnocení apod. máme přistupovat bez negativních i pozitivních předsudků, bez zášti k předmětu i bez osobního zájmu o něj.

objektů obecně nebude svou prací příliš motivován k tomu, aby uspořádal na náměstí mítink zaměřený na propagaci platónského realismu v matematice, filosof-etik zkoumající práva zvířat bude svým výzkumem pravděpodobně mnohem více motivovaný k tomu, aby začal být v dané problematice angažovaný nejen na teoretické úrovni. Samozřejmě ale nelze generalizovat na všechny filosofy – např. Bertrand Russell, který je mezi filosofy nejvíce známý jako analytický filosof zabývající se vysoce abstraktními problémy logiky a matematiky, byl zároveň zapáleným pacifistou, jehož postoje a spisy zaměřené na obhajobu humanitních ideálů a svobody myšlení mu vynesly Nobelovu cenu za literaturu, ale také vězení nebo i komiksovou slávu⁵.

Ani moudrost není vhodné chápat zjednodušeně jako pouhou kolekci znalostí. Moudrost nejsou mrtvé informace, ale jedná se spíše o proces. Filosof není (respektive by neměl být) nehnutý, ale naopak neustále se pohybující. Filosof neřeší problémy, ale spíše je předkládá. Nejde o to, že filosof by nebyl schopný problémy řešit, ale o to, že jakmile je problém, který byl předložen jako filosofický, vyřešen, stává se toto řešení vědou. Filosof tedy začíná tím, že si položí otázku, na níž zatím neexistuje odpověď, a snaží se různými způsoby nalézt možné odpovědi či prostředky, které by tyto odpovědi mohly dát. Jakmile nalezne odpověď nebo prostředek jak jí dosáhnout, znamená to, že je schopen předložit rozumné důvody pro určitá řešení, a znamená to také, že jeho tvrzení jsou skrz tento proces předkládání důvodů ověřitelné. Pokud jsou otázky, které si filosof klade nebo odpovědi či prostředky vztáhnutelné k empirickému světu, pak je možné, že si věda tyto otázky převezme a názory filosofů pomocí svých prostředků ověří. Kdysi dávno tak filosofové spekulovali o kulatosti nebo plochosti Země, předkládali důvody pro to, že se to má s Zemí tak či onak. Poté se našel způsob, jak tuto otázku ověřit pomocí pozorování a výpočtů, tedy nástrojů, které patří do oblasti vědy. Věda tedy otázku o tvaru Země převzala a následně na ni podávala odpovědi. Tímto způsobem se v jednoduchosti vědy z filosofie vyčleňovaly. Práce filosofů je tedy v předkládání otázek a možných řešení tam, kde věda zatím nemá možnost zkoumání⁶. Protože naše poznání není jasně omezené vědou, práce filosofů zatím nekončí. Navíc také samotná věda nemá jasné hranice a otázka, co je věda, je otázkou filosofa.

Počátek filosofie je tradičně spjatý s *úžasem* a snahou o nalezení odpovědi⁷. Úžas, obdobně jako moudrost, je nepřilíživě jasný pojem. Je reakcí na podnět, která vzbuzuje zájem a snahu porozumět. Tato snaha je dána jako hledání odpovědí, či lépe hledání

⁵Všem příznivcům komiksu, matematiky a filosofie nelze než doporučit výborný Logikomiks [Doxiadis, Papadimitriou, Papadatos, and Donna \(2012\)](#).

⁶Jakub Mácha tak např. chápe filosofii jako otázky bez odpovědí. Marek Picha zase filosofy chápe jako ty, co se pouštějí na neznámé zaminované území, na něž se zatím věda neodvážá, a připravují pro vědce bezpečné cestičky.

⁷Pro zájemce o začátky filosofie a jejich filosofické uchopení viz [Kratochvíl \(1994\)](#).

možných odpovědí. Přitom se nejedná o odpovědi mytické, mystické apod., ale o odpovědi, které jsou v nejlepší víře hodnoceny jako racionální (i když o omezeních každé racionality bude řeč ještě později). Filosofie tak historicky vzniká ve chvíli, kdy je zde přechod od mýtu („μῦθος) k logu („λόγος). Vyjadřuje tak i to, že filosofie není niterným rozjímáním, ale něčím, co se manifestuje ve slovech, řeči, komunikaci, ve společnosti. Příkladem přechodu od mýtu k logu může být Anaximandrovo vysvětlení to, jak vznikají blesky. Zatímco mytické vysvětlení operuje s tím, že blesky pocházejí od bohů, že Zeus blesky hází z Olympu, podle Anaximandra vznikne blesk tehdy, když vítr narazí do mraků a rozdělí je⁸. Nyní se sice toto vysvětlení může zdát až úsměvné, ale oproti tomu prvnímu je zde principiální rozdíl – Anaximandros se neodvolává na bohy a mýty, ale snaží se nějak rozumně zdůvodnit, jak dochází k nějakému ději.

Rozlišení filosofie od mýtu nebo mýtického vyprávění je jedním z prvních důležitých prvků. Toto odlišení je také spjato s odlišením filosofie od náboženství. To, že se filosofie liší od vědy a náboženství, ale nutně neznamená absenci náboženství nebo vědy jako takových ve filosofii. Existuje tradice náboženské filosofie (židovské, křesťanské, islámské, ale i dalších) i tradice filosofie výrazně ovlivněné vědou (např. analytická nebo experimentální filosofie⁹). To, co odlišuje filosofii od samotné víry, je snaha o racionální výklad, o podání důvodů pro to, že máme něco přijmout, o porozumění, o moudrost. To, co odlišuje filosofii od vědeckého poznání, je pak to, že tato moudrost není pevně dána, není znalostí nebo pravděpodobností. Věda je spojena především s otázkami „jak“ (Jak věci fungují?). Filosofie je spíše spjata s otázkami „proč“ (Proč věci fungují?). Jak jsme ale ukázali výše, toto rozdělení začalo platit až tehdy, když se vědy vydělily z filosofie. Zatímco vědecké disciplíny mají omezenou oblast zájmu, filosofie je bez omezení. Věda má také určité metody, které jsou v rámci dané doby uznávány, filosofie jednoznačné metody postrádá.

Pokud bychom chtěli alespoň velmi obecně filosofii omezit, mohli bychom to udělat pomocí vymezení tří základních oblastí filosofie a otázek, které jsou s nimi spjaté. Filosofové, kteří si pokládají otázku „Co je“?, se zabývají ontologií, naukou o bytí a jsoucnu. Ontologii je věnována poznámka 4. V rámci epistemologie, nauce o poznání, řeší otázku: „Co lze poznat?“ a budeme se jí zabývat v poznámce 5. A v rámci etiky, nauce o dobru, pak otázku: Co dělat?

⁸Anaximandros měl napsat (*DK 12 A 11*; Kirk, Raven, & Schofield, 2004: 177–178):

Větry vznikají, když se odloučí nejjemnější páry vzduchu, nahromadí se a dají se do pohybu; déšť vzniká z vypařování, které vychází z věcí pod Sluncem; blesk vzniká, když vyrážející vítr roztrhne mraky.

⁹Příkladem zde může být tzv. manifest experimentální filosofie, viz Knobe and Nichols (2008).

1.1 Základní pojmy

- filosofie
- úžas
- ontologie
- epistemologie
- etika

1.2 Základní problémy

- vznik filosofie
- vztah filosofie a náboženství, vědy, ...
- základní oblasti filosofického zájmu

1.3 Kontrolní otázky

- Jak lze vymezit filosofii?
- Kdy se z filosofie v jednoduchosti odděluje věda?
- Jaké jsou základní filosofické otázky?

1.4 Rozšiřující literatura

- Kratochvíl, Z. (1994). *Od mýtu k logu*. Herrmann & synové.
 - Zde naleznete úvahu nad vznikem filosofie a jejím odlišením od mýtu
- Dějiny filosofie od nakladatelství OIKOYMENH
 - Velmi dobrý výběrový přehled dějin filosofie.
- Dějiny filosofie od Nakladatelství Olomouc
 - Příruční, místa však velmi detailní, přehled dějin filosofie.
- [Stanford Encyclopedia of Philosophy](#)
[Internet Encyclopedia of Philosophy](#)
 - Dvě online encyklopedie psané filozofy. Velmi detailně zpracovaná jednotlivá témata. Vynikající pro začátek zkoumání.

Poznámka 2

Logika

K čemu je logika vlastně dobrá? Jedno z nejviditelnějších využití logiky spočívá v aplikacích pro výpočetní techniku a výrobu různých strojů využívajících logické programování. Pokud máte doma nějakou moderní pračku, za kterou jste si trochu připlatili, je možné, že na ní naleznete nálepku s nápisem „fuzzy logic“. Pokud takovou pračku máte, pak vězte, že při určování toho, jak dlouho má ještě vámi zvolený program běžet, pračka využívá logiku, která pracuje s potenciálně nekonečným množstvím pravdivostních hodnot. To pračce umožňuje na základě drobných změn zachycených pomocí vnitřních čidel provádět precizní změny v nastaveném programu.

S logikou se často setkáte ve světě informačních technologií, přičemž asi nejčastěji to bude v případě internetových vyhledávačů. Mnohdy si vystačíte s jednoduchým vyhledáváním, ale jakmile chcete získat specifitější výsledky, je zapotřebí využít některé z pokročilejších funkcí vyhledávačů, které často využívají logické spojky. Pokud například chcete vyhledat informace o výše zmíněné fuzzy logice, můžete do Googlu zadat řetězec:

logic AND fuzzy

Google pak nabídne výsledky, v nichž se vyskytují obě uvedená slova, jelikož jste je spojili pomocí logické spojky AND – konjunkce.

Jedním z mnoha důvodů, proč je vhodné se seznámit alespoň se základy, je to, že si díky nim budete schopni lépe uvědomit, o čem mluvíte vy i ostatní. Vezměme si jako příklad jednoduché dotazníkové šetření, které se skládá z otázek a možných odpovědí ANO a NE. Představte si, že tento dotazník obsahuje otázku: „Máte nebo plánujete děti?“ Co by bylo možné zjistit z jednotlivých odpovědí? Odpověď NE, by měla značit, že dotazovaný děti nemá a ani je neplánuje. Odpověď ANO na druhou stranu může značit že dotazovaný a) má děti a zároveň plánuje další, b) nemá děti, ale plánuje děti mít,

c) má děti a neplánuje mít další. Zamyslete se, jak rozdílné jsou jednotlivé možnosti toho, co o dotazovaném vypoví odpověď ANO. Představte si, že tento dotazník dáváte za účelem zjištění zájmu o dětskou výživu, kterou chcete uvést na trh. Která z odpovědí by pro Vás byla poté nejrelevantnější?

V této kapitole se budeme stručně zabírat základy logiky a tím, jak nám může pomoci při zkoumání jazyka a našeho vyjadřování. Nebudeme zde představovat logiku v celé její šíři, to přenecháme specializovaným publikacím (viz seznam literatury k rozšiřujícímu studiu na konci kapitoly), spíše se podíváme na principy, na nichž je logika založena.

Jazyk je obvykle studován z hlediska následujících tří oblastí:

Syntax oblast znaků jako takových.

Sémantika oblast vztahů mezi znaky a jejich významy.

Pragmatika oblast používání jazyka.

V rámci syntaxe se tak např. studuje to, jak se mohou jednoduché znaky skládat ve znaky složité, jak se s písmeny tvoří slova a následně věty. V rámci sémantiky je poté zahrnut i význam slov, tedy to, co slova znamenají. Je zkoumáno, jak je možné, že nějaká slova označují tu stejnou věc (např. Jitřenka i Večernice označuje Venuši). Pragmatika nakonec přidává lidskou praxi používání jazyka (např. zkoumá kdy je vhodné použít slovo Jitřenka, kdy Večernice a kdy Venuše).

2.1 Výroková logika

Základním logickým systémem je výroková logika (VL).¹ VL je ve svém základu omezena na oblast syntaxe, zkoumá, jak jsou jednotlivé výroky spojeny. VL samozřejmě zahrnuje i sémantiku. V základu ale chápe za významy výroků pouze jejich pravdivostní hodnoty, tedy za význam výroku pokládá buď pravdu, nebo nepravdu. Další logiky z VL vychází nebo ji rozšiřují či jinak upravují. VL je hrubý nástroj, jelikož umožňuje pouze analýzu na úrovni výroků, neumožňuje zachytit vnitřní strukturu výroků. S její pomocí tedy můžeme studovat pouze vztahy mezi celými výroky.

Jestliže VL poskytuje pouze hrubé možnosti analýzy jazyka, proč bychom se jí měli zabývat? Protože pro mnohé analýzy mnohých argumentů nám bude bohatě stačit a jiný logický systém schopný jemnozrnnější analýzy by nás mohl zbytečně zdržovat. VL nám také poskytne možnost představit základní logické pojmy a koncepty.

¹ Setkat se ale můžeme i s názvy jako výrokový kalkul, výrokový počet. Občas je přidáván ještě přívlastek „klasická/-ý“.

Aby byl výklad dále přehledný budeme používat základní logickou reprezentací. V případě výrokové logiky se pracuje prakticky výhradně s výrokovými proměnnými a logickými operátory. Větu „V Brně prší.“ lze ve výrokové logice nahradit nějakou výrokovou proměnnou, např. p , a pak s ní dále operovat. Větu „V Brně prší a v Olomouci padá sníh.“ je již možné analyzovat poněkud podrobněji jako $p \wedge q$. Jak ale bylo uvedeno výše, podrobnější analýza není prostředky VL možná.

Prvním z pojmů, se kterým je třeba se výrokové logice seznámit a který jsme zatím nespécifikovali, je samotný *výrok*. Výrokem je jakákoli věta, u níž má smysl ptát se, zda je pravdivá, nebo nepravdivá.

Výroky mohou být *jednoduché*, atomické („V Brně prší.“), nebo *složené*, molekulární („V Brně prší a v Olomouci padá sníh.“). Mezi výroky se zpravidla nepočítají věty tázací, přací nebo rozkazovací. Nemá totiž smysl ptát se, zda je pravdivá např. otázka „Budeme propagovat naši značku v televizi?“ nebo přání „Přál bych si propagovat naši značku v rádiu.“

Složené výroky jsou spojeny pomocí výrokových spojek, ale než se k nim dostaneme, je zapotřebí probrat dva rysy VL – *dvouhodnotovost* a *kompozicionalitu*.

Výroková logika je logika dvouhodnotové nebo také bivalentní. To znamená, že operuje s právě dvěma pravdivostními hodnotami – Pravda a Nepravda. Pro jejich označení se používají velmi často čísla 1 a 0, lze se ale setkat i s označením P a N v českém a T a F v anglofonním prostředí. Podle principu dvouhodnotovosti/bivalence je každý výrok buď pravdivý, nebo nepravdivý. Pokud je tedy něco výrokem, pak je to buďto pravda, nebo nepravda; pokud věta není výrokem, nemůžeme ji zkoumat, a nemá tedy smysl se ptát na její pravdivostní hodnotu – žádnou mít nemůže.

Ve VL platí také princip kompozicionality, podle něhož je pravdivostní hodnota složeného výroku jednoznačně dána pravdivostními hodnotami jeho složek a spojkami, jež je spojují. To znamená, že pro každý (libovolně komplikovaný) výrok je možné sestavit tabulku pravdivostních hodnot, která pokrývá všechny možné případy přidělení pravdivostních hodnot výrokům.

Abychom takovou tabulku mohli sestavit, je třeba znát alespoň některé základní výrokové funkce a výrokové spojky.

2.2 Základní výrokové funkce a spojky

Negace (\neg nebo \sim) je unární výroková funkce obracející pravdivostní hodnotu nějakého (jednoduchého či složeného) výroku.

Výrok: „Prší.“

Jeho negace: „Neprší.“ nebo formálněji „Není pravda, že prší.“

Negace jednoduchých výroků je zpravidla jednoduchá a většinou stačí buďto přidat nebo naopak odebrat předponu ne-. Negování složených výroků je náročnější. Lze sice využít variantu, kdy před celý složený výrok vložíme negaci, kterou lze slovně vyjádřit jako „není pravda, že“. Nicméně takovéto negování může být v přirozeném jazyce matoucí. Vezměme si větu „náš výrobek je nejlepší nebo vám vrátíme peníze“. Pokud tuto větu v přirozeném jazyce negujeme výše uvedeným způsobem, získáme „Není pravda, že náš výrobek je nejlepší nebo vám vrátíme peníze“. K čemu se vztahuje takto použitá negace? Pro negaci složených výroků, je proto vhodné negovat je sice náročnějším ale zato v praxi srozumitelnějším způsobem přes jejich spojky.

Konjunkce je logická spojka, která se značí nejčastěji pomocí symbolů \wedge nebo $\&$. Konjunkce je pravdivá pouze v tom případě, že oba dva její členy, tzv. *konjunkt*y, mají pravdivostní hodnotu Pravda. Ve všech ostatních případech je konjunkce nepravdivá. V přirozeném jazyce se konjunkce pojí nejčastěji se spojkou „a“. Konjunktí ale mohou být i souvětí spojená spojkou „ale“, tudíž je zapotřebí si uvědomit, že konjunkce není to samé jako slučovací poměr.

Výroky: „Petr dostal přidáno.“, „Petr se zítra stěhuje do nové kanceláře.“

Konjunkce: „Petr dostal přidáno a zítra se stěhuje do nové kanceláře.“

Pokud je konjunkce pravdivá pouze v případě, že oba její členy jsou pravdivé, pak její negace umožňuje, aby jeden nebo žádný z těchto členů nebyl pravdivý. K vyjádření výše uvedeného výroku proto využijeme tzv. slučovací disjunkci (také nevylučovací nebo inkluzivní disjunkce, značená nejčastěji \vee). Negace pak bude znít: „Petr nedostal přidáno nebo se zítra nestěhuje do nové kanceláře.“

Disjunkce (\vee) je pravdivá v těch případech, kdy je pravdivý alespoň jeden z jejích členů (disjunktů). Nepravdivá je tedy pouze v tom případě, kdy jsou oba disjunkt

nepravdivé. Disjunkce tedy připouští i variantu, že obě její části jsou pravdivé. V přirozeném jazyce je disjunkce reprezentována spojkou „nebo“, před níž se ale nepíše čárka. Pokud se před „nebo“ čárka ve větě píše, jedná se o tzv. *vylučovací*, resp. *exkluzivní disjunkce* (\vee , $\vee\vee$, programátoři pak používají zkratku XOR za anglické „exclusive glqq qq), která je pravdivá právě tehdy, je-li pravdivý právě jeden z disjunktů.

Výroky: „Tomáš chce investovat do realit.“, „Tomáš chce investovat do zlata.“

Disjunkce: „Tomáš chce investovat do realit, nebo do zlata.“

Výroky: „Můžeme jet po D1.“ „Můžeme jet přes Nové Město na Moravě.“

Vylučovacích disjunkce: „Můžeme jet po D1, nebo můžeme jet přes Nové Město na Moravě.“

Negace konjunkcí a disjunkcí se řídí tzv. *De Morganovými zákony*, které fungují tak, že jednotlivým výrokům se prohodí pravdivostní hodnoty a konjunkce se změní na disjunkci a naopak. Máme-li výrok „Venku svítí slunce a fouká vítr.“, jeho negací bude „Venku nesvítí slunce nebo nefouká vítr.“ Budeme-li chtít negovat disjunkci „Honza je doma nebo nestihl autobus.“, bude její negací konjunkce „Honza není doma a stihl autobus.“ Jelikož jsme si výše uvedli i vylučovací disjunkci, je namíste uvést, že na ni se De Morganovy zákony nevztahují. Negací vylučovací disjunkce je ekvivalence (viz níže) a naopak, k žádné změně polarity výroků (to, jestli jsou negované nebo ne) nedochází.

Implikace (\rightarrow , \Rightarrow nebo \supset) je výroková spojka, jejímiž ekvivalenty v přirozeném jazyce jsou souvětí spojená pomocí obrátů „jestliže... , pak...“, „pokud... , tak...“, apod. První člen implikace se nazývá antecedent, druhý konsekvent. Implikace nabývá pravdivostní hodnotu Nepravda pouze v jednom případě – když je antecedent pravdivý a konsekvent nepravdivý.

Výroky: „Kurz dolaru bude nadále klesat.“, „Naší firmě hrozí velké problémy.“

Implikace: „Jestli bude kurz dolaru nadále klesat, hrozí naší firmě velké problémy.“

Negace implikace působí studentům ze všech zde probíraných spojek asi největší problémy. Pokud totiž negujeme implikaci, dochází jednak ke změně polarity pouze u konsekventu, jednak ke změně výrokové spojky z implikace na konjunkci. Pokud tedy negujeme větu „Jestli obžalovaný spáchal tento trestný čin, pak měl komplice.“, její negací je „Obžalovaný spáchal tento trestný čin a neměl komplice.“

Ekvivalence (\leftrightarrow , \Leftrightarrow nebo \equiv) je to samé jako implikace oběma směry a má pravdivostní hodnotu Pravda právě tehdy, když mají oba její členy stejnou pravdivostní hodnotu. V přirozeném jazyce se vyjadřuje spojeními jako „právě tehdy, když“, „tehdy a jen tehdy, když“ atp.

Výroky: „Dostanete zápočet.“, „V testu získáte alespoň 7 bodů z 10.“

Ekvivalence: „Zápočet dostanete právě tehdy, když získáte v testu alespoň 7 bodů z 10.“

Výrokových spojek je samozřejmě mnohem víc, ale v běžném životě se asi nejčastěji setkáte právě s těmito. Kromě výše uvedených příkladů negací je možné výroky i ekvivalentně transformovat, tj. převést nějaký výrok na výrok s jinými logickými spojkami, který ale bude mít stejný průběh pravdivostních hodnot (bude tedy vlastně říkat to samé). To už je ale něco, co ponecháme na čtenáři.

Nyní se zaměříme na argumenty a na to, jak zjistit, které jsou formálně správné. To lze udělat několika způsoby. Velmi efektivní je použití metody protipříkladu. Jedná se o důkaz sporem, který využívá toho, že argument není formálně správný tehdy, když má nepravdivý závěr a pravdivé premisy. Pokud se tedy podaří ukázat, že námi zkoumaný argument může mít zároveň nepravdivý závěr a pravdivé premisy, pak je tento argument formálně nesprávný. Pokud se nám to nepodaří, je argument formálně správný. Výhodou metody protipříkladu je to, že stačí nalézt jednu jedinou situaci, při níž jsou premisy pravdivé a závěr nepravdivý, aby byla dokázána nesprávnost argumentu. Máme-li například argument, jehož premisami jsou výroky „Pokud nebude navýšen rozpočet pro MŠMT, učitelé budou stávkovat“ ($\neg p \rightarrow q$) a „Učitelé stávkují“ (q) a závěrem „Rozpočet MŠMT nebyl navýšen“ ($\neg p$), lze ukázat, že premisy mohou být pravdivé, zatímco závěr nepravdivý (v případě, že výroky p i q mají pravdivostní hodnotu Pravda).

2.3 Usuzovací schémata

Ke zjištění, zda je argument formálně správný, lze využít i jeho logickou formu. Existují totiž formule, které jsou pravdivé, tedy pravdivé bez ohledu na to, jaké pravdivostní hodnoty mají jejich složky. Těmto logicky pravdivým formulím se říká *tautologie*. Opakem tautologií jsou pak *kontradikce*, které jsou naopak nepravdivé při každém ohodnocení jejich složek. Kromě samotných formulí ale mohou být logicky platná i celá usuzovací schémata, tj. schémata skládající se z více výroků (tato je ale ostatně možné převést na jednu formuli typu implikace). Tohoto lze využít právě při kontrole argumentů, jelikož odpovídá-li forma zkoumaného argumentu některému z platných usuzovacích schémat, je i argument formálně správný. Zde si uvedeme pouze vybraná usuzovací schémata, přičemž proměnné A a B zastupují libovolně komplexní formule:

$$\begin{array}{l}
 A \rightarrow B \\
 \textit{Modus ponens} \quad \frac{A}{B}
 \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \text{Modus tollens} \\ A \rightarrow B \\ \hline \neg B \\ \hline \neg A \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \text{Reductio ad absurdum} \\ A \rightarrow B \\ A \rightarrow \neg B \\ \hline \neg A \end{array}$$

Disjunktivní sylogismus

$$\begin{array}{l} A \vee B \\ \hline \neg A \\ \hline B \end{array} \quad \text{nebo} \quad \begin{array}{l} A \vee B \\ \hline \neg B \\ \hline A \end{array}$$

2.4 Predikátová logika

V rámci predikátové logiky (PL) je zkoumána i tzv. *sylogistika*, která vychází z Aristotela a rozvíjena byla zejména ve středověku. Argumenty v PL mohou mít podobu tzv. *kategorického sylogismu*, což je argument mající právě dvě premisy (vyšší a nižší premisu) a závěr. Premisy a závěr jsou složeny právě a pouze ze tří termínů, tj. (obvykle monadických) predikátů: subjektu S, predikátu P a mediálního (středního) členu M (ten se vyskytuje v premisách, ale nikoli v závěru).

Kategorický sylogismus lze formulovat mnoha způsoby, kterým se říká mody. Vezmeme-li v úvahu všechny možnosti, jak lze kombinovat výroky logického čtverce, dojdeme ke zjištění, že je možné formulovat 256 modů sylogismu. Pouze nepatrný zlomek z nich je ale formálně správný. Nicméně i přesto by bylo namáhavé a zbytečné učit se všechny formálně správné mody.

PL umožňuje jemnější analýzu jazyka díky tomu, že je schopná lépe zachytit vnitřní strukturu výroků. Stejně, jako v případě VL, se jedná o logiku bivalentní a dodržující princip kompozicionality. PL operuje s predikáty a zároveň díky kvantifikátorům umožňuje brát v potaz obecná a částečná tvrzení. Predikátem je obecně míněna nějaká vlastnost (A je červené) nebo relace (A se nachází severně od B). Obecný kvantifikátor (\forall) a existenční kvantifikátor (\exists) umožňují vytvářet 4 základní druhy soudů:

- Obecný kladný soud: „Všechna S jsou P.“
- Částečný kladný soud: „Některá S jsou P.“ nebo „Existuje nějaké S, které je P.“
- Obecný záporný soud: „Žádné S není P.“

- Částečný záporný soud: „Některá S nejsou P.“ nebo „Existuje nějaké S, které není P.“

Pokud bychom se pokoušeli analyzovat věty „V Brně prší.“ a „V Brně prší a v Olomouci padá sníh.“, pak bychom s prostředky PL došli k následujícím analýzám $P(b)$ a $P(b) \wedge S(o)$. Nyní už je vidět, že výroky mají nějakou strukturu, konkrétně tu, že je v nich připisována nějaká vlastnost nějakým individuím. Příkladem věty, pro jejíž analýzu jsou zapotřebí i kvantifikátory, je např. „Všichni lékaři jsou vysokoškoláci.“, kterou bychom analyzovali následovně: $\forall x(L(x) \rightarrow V(x))$

Vztahy mezi čtyřmi základními druhy výroků jsou vyjádřeny v tzv. *logickém čtverci*.

Asi nejdůležitějším vztahem mezi soudy logického čtverce je vztah *kontradiktornosti* (diagonály ve čtverci), který ukazuje, jaký výrok je negací jakého. Negací obecného kladného soudu je soud částečný záporný a naopak, negací obecného záporného soudu je soud částečný kladný a naopak.

Ověřování platnosti úsudků PL lze opět metodou protipříkladu, přičemž tato metoda funguje obdobně jako v případě VL, ale je poněkud obtížnější. Pokud má argument formu sylogismu, je možné použít k ověření formální platnosti Vennových diagramů – tuto i předchozí metodu si můžete nastudovat v doplňujících zdrojích. Naštěstí existuje několik jednoduchých pravidel, podle je možné zjistit, zda je sylogismus platný:

- Ze dvou částečných soudů nevyplývá nic. Tedy alespoň jeden soud musí být obecný.
- Ze dvou záporných soudů nevyplývá nic. Tedy alespoň jeden soud musí být kladný.
- Jsou-li premisy obecné, nemůže být závěr částečný.
- Je-li jedna z premis záporná, bude i závěr záporný.
- Je-li jedna z premis částečná, bude i závěr částečný.

2.5 Neklasické logiky

Kromě klasické výrokové a predikátové logiky existuje velké množství tzv. *neklasických logik*. Tyto logiky se od výše uvedených mohou lišit např. tím, že obsahují nové funkční operátory, nerespektují některé tradiční logické zákony atp. Nejznámějšími příklady neklasických logik jsou následujících:

- Vícehodnotové logiky
 - Popírají princip dvouhodnotovosti.
 - Pracují s větším množstvím pravdivostních hodnot.
 - Logiky 3hodnotové, 4hodnotové atd.
 - Fuzzy logiky jsou logiky, které pracují s nekonečnou škálou pravdivostních hodnot.
- Parakonzistentní logiky

- Neplatí v nich tzv. *princip exploze* (nebo také *Zákon Dunse Scota* případně *ex falso/contradictio quodlibet*), tedy princip podle něhož lze z kontradikce odvodit cokoliv.
- Někteří propagátoři parakonzistentních logik navíc věří v tzv. *dialetheie*, pravdivé kontradikce.
- Modální logiky
 - Umožňují pracovat s možností (operátor \diamond) a nutností (operátor \square).
- Deontické logiky
 - Umožňují pracovat se závazky, povinnostmi atp.

2.6 Základní pojmy

- Argument
- Disjunkce
- Dvouhodnotovost
- Ekvivalence
- Implikace
- Kompozicionalita
- Konjunkce
- Kvantifikátory
- Logický čtverec
- Logika
- Negace
- Neklasické logiky
- Pragmatika
- Predikát
- Predikátová logika
- Sémantika
- Sylogismus
- Syntax
- Vyplyvání
- Výrok
- Výroková logika

2.7 Kontrolní otázky

- Kdy je argument formálně správný?

- Kdy závěr vyplývá z premis?
- Co je princip bivalence?
- Co je logika?

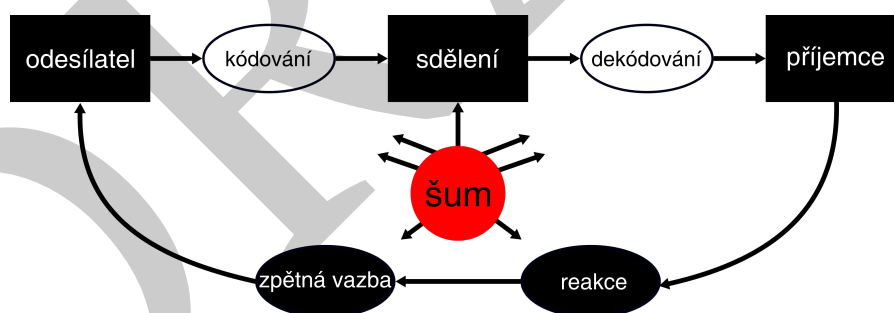
2.8 Rozšiřující literatura

- Raclavský, J. (2015b). *Úvod do logiky: klasická výroková logika*. Masarykova univerzita.
 - Velmi srozumitelný úvod do základů výrokové logiky. Množství příkladů k procvičení.
- Raclavský, J. (2015a). *Úvod do logiky: klasická predikátová logika*. Masarykova univerzita.
 - Velmi srozumitelný úvod do základů predikátové logiky. Množství příkladů k procvičení.
- Kolman, V., and Punčochář, V. (2016). *Formy jazyka: úvod do logiky a její filosofie*. Filosofia.
 - Obecný úvod do filosofie jazyka a logiky.
- Beall, J., and Logan, S. A. (2017). *Logic: the basics*. Routledge.
- Haack, S. (1978). *Philosophy of logics*. Cambridge University Press.
- Priest, G. (2007). Logika (průvodce pro každého). *Dokořán*.

Poznámka 3

Persuaze a argumentace

Zaměříme se nyní ještě na chvíli na komunikaci jako takovou. Komunikací zde budeme chápat jako změnu v percepčním poli, v tom, co je vnímáno, příjemce, která je způsobena odesílatelem a je doprovázena předáváním informace. Toto vymezení komunikace je zaměřeno na příjemce. Pokud tedy budete volat např. do kanálu, ve kterém nikdo není, nebo psát černou křídou do komína nápis, který si nikdo nepřečte, nebude se jednat v našem vymezení o komunikaci. Na druhou stranu, pokud budete vyzváni, abyste komentovali nějakou situaci, a vy to odmítnete, bude to za komunikaci považováno¹. Jedná se o jeden z mnoha paradoxů, který je dobře vystižen v situaci, kdy jedna osoba řekne druhé: „Nemluvím s Tebou.“ Komunikaci lze popsat následujícím modelem.

Obrázek 1: Základní model sociální komunikace

V tomto modelu je odesílatel, který předává nějaké sdělení. Než odesílatel sdělení předá, tak jej kóduje. Jako kódování je zde možné chápat volbu prostředků a nástrojů, kterými je komunikace uskutečňována. Tato volba nemusí být vědomá, odesílatel se nemusí rozhodnout pro určitý kanál a může komunikovat takřkajíc mimoděk, např. svými gesty, výrazy apod. Následně je sdělení předáváno pomocí určitého kanálu. V případě rozhovoru se tak může jednat o vzduch, který se chvěje, v případě e-mailu o elektrické

¹Srov. s 1. komunikačním axiomem (Watzlawick, Beavin, & Jackson, 1967: 48–71).

impulsy atd. Příjemce sdělení, pak toto sdělení dekóduje. Pokud je komunikace oboustranná, příjemce pak da ke sdělení zpětnou vazbu. Může se jednat o pouhé přitakání nebo i komplexní odpověď, kde příjemce bude následně vystupovat jako odesílatel nové zprávy.

Komunikace nemusí být vždy úspěšná. Může dojít k jejímu narušení díky tzv. komunikačním šumům. Komunikační šumy mohou být přítomny ve všech částech komunikace. Odesílatel nemusí vždy adekvátně zakódovat, co chtěl říci. Jednoduchým příkladem může být nevhodně napsaný e-mail. Odesílatel se může snažit o povzbuzující vyjádření, ale nepodaří se mu zvolit dobrá slova a příjemce urazí. Samotný komunikační kanál může být narušen. Zde lze uvést jako příklad výpadek mobilního signálu. Také samotný příjemce nemusí zprávě porozumět. Nemusí rozumět jazyku, ve kterém byla zpráva zaslána apod.

Persuaze, neboli přesvědčování, je užívána všude tam, kde chceme dosáhnout toho, abychom druhé k něčemu přiměli. Příklady přesvědčování můžeme nalézt v reklamách, politických debatách, ale také třeba v odborných textech. Ve všech těchto případech je cílem dané komunikační situace přimět alespoň jednu stranu k zaujetí nějakého postoje nebo provedení nějaké akce. Komunikace je tak první základní podmínkou pro to, abychom mohli hovořit o persuazi. Na druhou stranu sdělování informací např. o počasí, příkladem přesvědčování není. Pokud není cílem přimět alespoň jednu stranu, která se komunikace účastní k tomu, aby přijala nějaké stanovisko, pak o snaze přimět někoho k něčemu nemůže být řeč. Druhou charakteristikou a cílem persuaze je tak snaha přimět alespoň jednu osobu v rámci komunikace k tomu, aby něco přijala nebo vykonala nějaký čin. Přesvědčování také není přikazování, a tedy rozkaz od velitele, také není možné považovat za za případ přesvědčování. Při přesvědčování se totiž držíme toho, že strana, ke které je sdělení směřování, musí mít možnost volby. Pokud není možné si pro danou stranu volit, hovoříme spíše o nátlaku. To je třetí podmínka, kterou můžeme persuazi vymežit. Persuazi je pak možné chápat jako specifickou formu „komunikace, jejímž cílem je ovlivnit duševní stav recipienta v atmosféře svobodné volby“ (Gálik, 2011: 10).

Persuazi lze rozebrat s ohledem k tomu, jaké způsoby (cesty) jsou při ní využívány. Resp. je možné si položit otázku, co je to, co působí na lidi, aby změnili svůj postoj. Odpověď na tuto otázku podává *Elaboration Likelihood Model* (zkráceně ELM-model) (Petty & Cacioppo, 1986) V tomto modelu je rozlišena *centrální cesta* (*central route*) a *periferní cesta* (*peripheral route*).

Periferní cesta je určena důrazem na emoce, tradice, zvyky apod. Její cíle ani využití nemusí být chybné, nicméně nezakládá možnost racionálního posouzení. Tato možnost je naopak dána při centrální cestě, která je charakterizována důrazem na rozum, kritické

myšlení. Obě cesty jsou podle ELM modelu vždy přítomny, ale nemají stejný vliv na recipienta, tj. příjemce sdělení. To, jakou cestu je vhodné využít, je určeno na základě vícero charakteristik, z nichž ty hlavní jsou charakteristikami příjemce. Aby byl příjemce ochotný kriticky zvažovat danou problematiku, je třeba, aby byl motivovaný. To znamená, že musí být v problematice zainteresovaný nebo sám dává přednost poznání, kognici (namísto intuice). Pouhá motivace ale nestačí a je třeba ji doplnit o možnost, a schopnost vše rozumově zvážit. To souvisí se znalostí (v případě, že vám je řečeno množství technických údajů, kterým nerozumíte, které neznáte, těžko posoudíte, zda je tento počítač lepší než jiný) a také s přítomností distraktorů, rušičů (když vám někdo říká nějaké informace a zároveň je oblečený jako klaun, budete spíše zvažovat jeho oblečení než sdělení).

Pokud se persuaze odehrává ve vzájemné komunikační interakci, pak lze hovořit o *persuazivním dialogu*. Příkladem může být jednání mezi manažery a zaměstnanci, může se také jednat o běžný rozhovor o tom, co bude k večeři, nebo také o veřejnou debatu s politikem. Pokud je cílem persuazivního dialogu vyřešení názorového střetu pomocí racionálních prostředků, můžeme hovořit o kritické diskuzi. Kritická diskuze je racionálním ideálem, něčím, co se v běžné praxi skoro nevyskytuje, ale také něčím, čemu chceme právě běžnou praxi v mnoha ohledech přiblížit. Příkladem může být právě diskuze mezi manažery. Pokud má být cílem této diskuze např. návrh rozdělení financí, pak je jistě vhodné, aby se k tomuto návrhu dospělo na základě zvážení relevantních důvodů a nikoli na základě osobních sympatií a antipatií mezi jednotlivými osobami. Osobní postoj k někomu totiž zpravidla není příliš dobrým prediktorem toho, zda je vhodné mu svěřit velkou sumu financí. Jak již ale bylo řečeno, jedná se bohužel o často užívaný prediktor.

Kritickou diskuzi je možné rozdělit do určitých fází. Tyto fáze nám mohou pomoci, pokud dojde k obtížím v diskuzi a není zřejmé, jak dále pokračovat. Někdy je totiž vhodné zastavit spor a znovu se zamyslet nad tím, co vlastně bylo jeho důvodem a jak zatím celá záležitost probíhala. Jedno z možných rozdělení je následující (van Eemeren, Grootendorst, & Henkemans, 2002):

- Konfrontační fáze
 - V této fázi dochází ke zjištění sporu, rozdílu v názorech. Je zjištěn spor. Jedná se vlastně o tu chvíli, kdy je zjištěno, že spolu strany nesouhlasí.
- Otevírací fáze
 - V rámci této fáze se ujasní, co je předmětem celého sporu. Jsou určeny teze a postavení jednotlivých stran a východiska, které jsou stranami naopak sdíleny.

- Argumentační fáze
 - Předkládání argumentů, vlastně samotný spor, probíhá v této fázi. Strany na základě společných východisek předkládají důvody pro svá tvrzení.
- Uzavírací fáze
 - Když skončí předkládání důvodů, je důležité určit, jak celá záležitost vlastně dopadla. Pokud není jasně určen výsledek, může se v praxi stát, že každá strana odchází s tím, že spor vyhrála ve svůj prospěch. To může mít neblahé následky.

Je třeba mít na paměti, že reálné diskuze nemusí mít tyto fáze nějak jasně ohraničeny. Některé z nich mohou být také implicitní, neboť účastníci navzájem rozumí dané situaci (jedná se především o otevírací fázi, kdy není třeba vysvětlovat, kdo jakou pozici zastává apod.). Nicméně toto rozlišení je užitečným názorem, pokud se diskuze stává nepřehlednou. V takové chvíli se zdá výhodné pokusit se ji ujasnit právě tím, že se určí, co je spor (konfrontační fáze), identifikují základní východiska a postavení stran (otevírací fáze), předložené argumenty (argumentační fáze) a následně se může zhodnotit, zda došlo k vyřešení, či je vhodné dále pokračovat (uzavírací fáze).

Kritická diskuse se od jiných perusazivních dialogů liší především, že prostředkem k přesvědčení je zde *argumentace*. Argumentace je obecně činnost, ve které jsou předkládány *argumenty*. Za argument považujeme soubor alespoň dvou tvrzení, kdy jedno tvrzení je předloženo za účelem zvýšení přijatelnosti druhého tvrzení. Přitom to, co má být přijato, je označováno jako závěr, teze apod., a to, co má tomuto přijetí napomoci, co má zvýšit přijatelnost, je označováno jako východisko, premisa apod. Příkladem argumentu je: Měli bychom investovat do rozvoje, protože máme dostatek finančních prostředků a tato investice nám pomůže udržet si v budoucnu náskok před ostatními firmami. Naopak za argument se nepovažují (srov. [Picha, 2014: 18](#)) jednotlivá nepodpořená tvrzení, tedy např.: Máme dostatek finančních prostředků. Obdobně není za argument považováno podmínkové tvrzení: Pokud máme dostatek finančních prostředků, můžeme investovat. Argumentem také není ilustrace: Máme dostatek finančních prostředků, tedy máme hodně peněz. V žádném z těchto tří posledních případů totiž není tvrzení, které by zvyšovalo přijatelnost, a tvrzení, jehož přijatelnost je předchozím tvrzením zvyšována.

Lidská komunikace je ale plná zkratk. V rámci přirozené komunikace je tak možné, že ne vše, o čem se hovoří, je zcela vyjádřeno. Lidé dělají zkratky. Argumenty tak mohou být předloženy i v takové podobě, kdy je třeba doplnit některou z jejich částí. Mluvčí tak může říci pouze: Měli bychom investovat do rozvoje. Protože předpokládá, že z kontextu situace je jasné, že toto tvrzení opírá o to, že je zde dostatek financí

a investice do rozvoje je chápána jako výhodná. Prvky, které nejsou přímo vyjádřeny a vyžadují doplnění, označujeme jako implicitní. Může se jednat o závěr i o premisy argumentu. Pokud se tedy snažíme někdy hodnotit něčí projev, měli bychom pamatovat na to, že není důležité pouze to, co dotyčný říká, ale také to, o čem předpokládá, že říkat nemusí, neboť to ostatní uznávají.

Argumenty jsou na základní úrovni hodnoceny s ohledem ke třem vlastnostem (Picha, 2014: 18). První z těchto vlastností je *formální správnost (validity)*. Formální správnost určuje, že zde skutečně je vztah podpory, že premisy opravdu podporují závěr. *Platnost (soundness)* argumentu je druhu vlastností, která určuje, že premisy jsou akceptovány, jsou, zjednodušeně řečeno, pravdivé. Poslední důležitou vlastností argumentu je jeho *vhodnost (plausibility)*. Tato vlastnost je možná nejdůležitější, neboť určuje zda a do jaké míry je argument v dané diskuzi významný, zda se nejedná jen o triviální příspěvek do diskuse jako např.: Jsem člověk a všichni lidé jsou omylní, tedy i já jsem omylný.

K určení toho, zda je argument správný, platný i vhodný, lze využít určení druhu, či lépe schématu argumentu. Jednotlivé teorie argumentace uvádějí velmi různorodé počty i druhy a schémata argumentů. Např. Walton (1987) pracuje s desítkami argumentačních schémat. V rámci pragma-dialektiky jsou pouze se 3 základní schémata (van Eemeren et al., 2002). K těmto schématům se následně pojí tzv. kritické otázky, které testují právě to, zda je daný argument udržitelný, zda je správný, platný a vhodný. Podívejme se nyní na základní kritické otázky, které se pojí k jednotlivým argumentačním schématům, jak je představuje pragma-dialektika. Pragma-dialektika pracuje se třemi schématy, které označuje následovně: kauzální argumentace, symptomatická argumentace a argumentace ze srovnání.

Schéma kauzální argumentace je následující: Protože Z je pravda o X a Z vede k Y, je Y pravda o X. Příklad kauzální argumentace: Protože motorová vozidla spalují spalují fosilní paliva a spalování fosilních paliv vede ke znečišťování ovzduší, motorová vozidla znečišťují ovzduší.

Co je zásadní otázkou pro kauzální schéma, aby bylo udržitelné, tedy přijatelné v rámci kritické diskuse? Je to otázka, zda Z opravdu vede k Y. Tedy otázka na platnost jedné z premis. Pokud bychom to měli ukázat na předloženém příkladu, pak bychom se ptali, zda spalování fosilních paliv opravdu vede ke znečišťování ovzduší. Pokud by totiž někdo, kdo s tímto nesouhlasí prokázal, že tento vztah není tak silný, že např. Nedochozí ke znečišťování ovzduší nutně, či jsou zapojeny jiné jevy, pak bude samozřejmě celý argument výrazně oslaben.

Schéma symptomatické argumentace je následující: Protože Z je pravda o X a Z je symptomatické pro Y, je Y je pravda o X. Příklad symptomatické argumentace: Protože v některých zemích není náboženská svoboda a náboženská svoboda je znakem

demokracie, jsou některé země nedemokratické.

V rámci symptomatické argumentace jsou dvě významné kritické otázky, které je vhodné si položit. Je otázkou, zda zde jsou i nějaké ne-Y, které mají charakteristiku Z, a dále, zda existují i Y postrádající charakteristiku Z. Obdobně jako v předchozím případě, pokud by bylo ukázáno, že i non-Y jsou charakterizovány Z nebo že některá Y naopak Z postrádají, bude celý argument oslaben. S ohledem k příkladu se nám tak jedná o to, zda je nepřítomnost náboženské svobody opravdu znakem nedemokratického zřízení.

Schéma argumentace ze srovnání je následující: Protože Y je pravda o Z a Z je srovnatelné s X, je Y je pravda o X. Příklad argumentace ze srovnání: Protože rizikové hypotéky vedly ke krizi v USA a USA je srovnatelné s EU, povedou rizikové hypotéky ke krizi v EU.

K poslednímu schématu v rámci pragma-dialektiky se vztahuje kritická otázka, zda zde nejsou některé zásadní rozdíly mezi Z a X. To, že jsou si dvě věci v něčem podobné, nemusí totiž zaručovat, že si budou podobné i v dalších oblastech. Přítomnost významných rozdílů pak může být znakem této "falešné" podobnosti. Je na tom, kdo argument předkládá, aby doložil, že USA je s EU srovnatelné ve všem, co je relevantní pro hypotéky.

Obdobně jako s druhy argumentu je tomu s tzv. argumentačními fauly. Ty jsou v tradičním pojetí chápány jako to, „co vypadá jako správný argument, ale není“ (Hamblin, 1970: 12). Toto pojetí vedlo k vytváření rozsáhlých seznamů argumentačních faulů, na které lze snadno narazit na internetu. Takovýto přístup se však nakonec ukazuje jako značně problematický, neboť v praxi dochází k nadužívání označení argumentační faul i pro ty situace, kdy se o faul jednat nemusí nebo kdy toto označení samo ztěžuje možnost řešení názorového střetu.

Nová pojetí argumentačních faulů poukazují na jiné vlastnosti než na pouhou nesprávnost. Walton (1987) ukazuje, že některá argumentační schémata dříve označovaná jako fauly, mohou být platnými argumenty, pokud jsou zdárně zodpovězeny kritické otázky, které se k nim vztahují. Právě neschopnost zdárně zodpovědět tyto otázky, je pak to, co určuje argumentační faul. V rámci pragma-dialektiky (van Eemeren et al., 2002) je pak argumentačním faulem to, co brání v řešení názorového střetu a porušuje pravidla kritické diskuse, která tato teorie stanovuje. Protože tato pravidla jsou velmi svázaná s celou teorií, představme si je jen v obecnosti. Pravidla pro kritickou diskuzi jsou charakterizována třemi principy: svoboda, povinnost a vstřícnost. Svoboda se zde vztahuje k tomu, že nemá být nikomu bráněno v předkládání tvrzení nebo námitek. Povinnost pak určuje, že pokud někdo nějaké tvrzení předloží, má za povinnost jej hájit proti námitkám, nebo se musí tohoto tvrzení vzdát. Poslední princip pak má zajišťovat

to, aby strany k sobě přistupovali bez snahy diskuzi pouze vyhrát, ale se snahou vyřešit názorový střet, aby nedocházelo k zbytečným půtkám a sporům o slova, aby si navzájem spíše pomáhaly než škodily. Dalšími doporučeními, které se vztahují k diskuzi obecně a k racionální diskuzi o to více, jsou tzv. konverzační maximy od Paula Grice 1975. Tyto maximy jsou rozděleny podle Kantova pojetí soudů a jsou následující Grice (1975):

- KVANTITA
 - * Příspěvek by měl být informativní, jak je požadováno.
 - * Příspěvek by neměl být více informativní, než je požadováno.
- KVALITA
 - Příspěvek by měl být pravdivý.
 - * Neříkejte něco, o čem se domníváte, že je to lež.
 - * Neříkejte něco, pro co nemáte dostatečné důvody.
- VZTAH
 - * Buďte relevantní.
- ZPŮSOB
 - Příspěvek do konverzace by měl být jasný, srozumitelný.
 - * Vyhněte se nejasným výrazům.
 - * Vyhněte se dvojznačnosti.
 - * Buďte struční.
 - * Příspěvek by měl mít jasnou strukturu.

I přes nové přístupy k argumentaci a argumentačním faulům, někteří autoři poukazují na to, co nazývají jako vidličku falácií (Boudry, Paglieri, & Pigliucci, 2015). Jedná se v zásadě o nemožnost mít jednoznačné teoretické rozlišení mezi argumenty a faláciami, které by zároveň bylo schopné popisovat naši argumentační praxi. Jinými slovy buď máme jasné rozlišení argumentů a argumentačních faulů, nebo máme adekvátní popis argumentační praxe – obojí ale zároveň mít nemůžeme. Tento problém se vztahuje k tomu, o čem jsme se zde již několikrát zmínili. Kritická diskuze je ideálem, ke kterému se snažíme blížit a který nám dává normy. Nejedná se o nástroj pro dokonalý popis praxe, neboť praxe obsahuje mnoho dalších prvků a lidí, byť i znalý a zkušený a v dobré víře, prostě nejsou dokonalými racionálními bytostmi a mají své zájmy a své chyby. V tomto ohledu je tedy vhodné mít na paměti tři principy pro kritickou diskuzi a Griceovy maximy a snažit se je naplňovat, spíše než to, abychom se snažili formulovat argumenty podle přesných schémat.

Vezměme si jako příklad následující argument:

Karel by neměl být ředitelem tohoto podniku, protože je blbec.

Tento argument by mnoho lidí hodnotilo jako argumentační faul (tzv. ad hominem). Co kdyby ale mluvčí použil slovo “blbec” jako zkratku? Kdybychom se mluvčího zeptali, mohli bychom pak třeba zjistit následující:

Když říkám “blbec”, myslím tím, že není schopný vést a motivovat podřízené.
Karel také často zapomíná na termíny a nedodrží dohody.

Jednalo by se i dále o argumentační faul?

Posledním specifickým případem toho, co bývá užíváno v argumentaci, jsou myšlenkové experimenty. „Myšlenkové experimenty chápeme jako soubory pokynů určujících, co si představit, chceme-li něco zjistit“ (Picha & Pichová, 2013: 12). Toto vymezení je značně vágní, ale podobně jako v případě vymezení filosofie, je i zde ona vágnost prospěšná, jelikož nám umožňuje postihnout víc rozličných variant myšlenkových experimentů. Existuje celá řada myšlenkových experimentů, které hrály nebo hrají důležitou úlohu v etice, epistemologii a ve filosofii obecně, ale také např. v různých vědách. Co je v jejich případě ale třeba mít na zřeteli, je, že myšlenkové experimenty nemají jednoznačný závěr. To, v čem nejvíce v argumentaci hrají úlohu, je získání jistých společných východisek pro další diskusi. Myšlenkové experimenty bývají někdy také chápány jako argumenty z analogie. Nicméně pro to, abychom je mohli chápat jako „skutečné“ argumenty, bylo by třeba, aby nějakým způsobem zvyšovaly míru přijatelnosti nějaké teze. Jejich rolí se ale spíše jeví být ujasňování toho, s čím vlastně vstupujeme do diskuse, tedy vyjasňování předpokladů. Myšlenkové experimenty ale nejsou pouhými ilustracemi, neboť jistou kognitivní úlohu hrají – dávají nám např. nové poznání situace.

3.1 Základní pojmy

- persuaze
- ELM model
- dvě cesty, faktory volby cesty
- persuazivní dialog
- kritická diskuse
- argumentace
- argument

- složky argumentu, implicitní prvky, hodnocení argumentu
- argumentační fauly
- myšlenkové experimenty

3.2 Základní problémy

- normativní vs. deskriptivní přístupy v teorii argumentace
- vymezení argumentu, dobrého argumentu, argumentačního faulu

3.3 Kontrolní otázky

- Co je přirozená argumentace?
- Co je cílem kritické diskuse?
- Co je dobrý argument?
- Co je důležité v argumentaci?

3.4 Rozšiřující literatura

- Gálik, S. (2011). *Psychologie přesvědčování*. Grada publishing as.
 - Povedený obecný úvod do teorie pesuaze.
- Szymanek, K. (2003). *Umění argumentace: terminologický slovník*. Univerzita Palackého.
 - Přehled základních pojmů a teorií z argumentace a parsuaze.
- Picha, M. (2014). *Kritické myšlení a rekonstrukce argumentu*. Masarykova univerzita.
 - Krátká příručka o kritickém myšlení vhodná i pro začátky odborného psaní.
- van Eemeren, F. H., Grootendorst, R., and Henkemans, A. F. S. (2002). *Argumentation: analysis, evaluation, presentation*. Lawrence Erlbaum Associates.
 - Základy systematické teorie argumentace, pragma-dialektiky.

Poznámka 4

Ontologie

Slovo „ontologie“ pochází z řeckých slov το όν („jsoucí“) a λόγος („slovo“, „řeč“). Ontologie je tedy označením pro nauku o bytí, jsoucnu. Jedná se o nauku, která se zabývá jednou hlavní otázkou: Co je? Tato otázka se může zdát naivní, ale podívejme se na to, jak vypadají konkrétní ontologické problémy.

Představme si, že máme dvě firmy Alfa a Zéta. Tyto dvě firmy byly obě založeny v roce 1990. Firma Alfa sídlí v Aši a má asi 15 zaměstnanců a trojčlenné vedení tvořené: Alenou, Albertem a Anitou. Firma Zéta sídlící ve Zlíně má naproti tomu deset zaměstnanců a vede ji její zakladatel Zbyněk. Oběma firmám se zpočátku daří. Nicméně firma Zéta začne mít obtíže a je nucena velkou část zaměstnanců propustit, aby se jí znovu vedlo rozhodne se v roce 1995, že bude změněno vedení. Zbyněk se stáhne do pozadí a nadále už nebude firmu řídit. Do vedení Zéty nastoupí Alena z nyní úspěšné firmy Alfa. Alena přivede do Zéty také svého zastupce Albertem. V roce 1996 se Zbyněk rozhodne opustit Zétu úplně. V roce 1997 se Alena rozhodne přivést do Zéty i Anitu, aby jim pomohla firmu dále rozvíjet. V roce 1998 má firma Zéta asi 15 zaměstnanců a trojčlenné vedení tvořené Alenou, Albertem a Anitou. Mezitím v roce 1996, po odchodu Aleny, se firmě Alfa přestalo vést. Její cena ještě více poklesla po odchodu Anity v následujícím roce. V roce 1999 se ji rozhodne koupit Zbyněk. V tomto roce má firma Alfa deset zaměstnanců a vede ji její majitel Zbyněk. Kvůli dalším událostem se nakonec stane to, že v roce 2000 se navíc obě firmy přestěhují Alfa se přestěhuje do Zlína a Zéta do Aše. Dojde také ke zjištění, že firma Alfa podváděla v letech 1993 až 1995 na daních a je dlužná více než 100 mil. Korun.¹

¹Jedná se o variaci na tzv. Théseovu loď (Picha & Pichová, 2013: 82):

Tento příklad má ukázat na problémy, které jsou spjaté právě s ontologií. To, co je zde problémem, je *problém identity* a *problém persistence*, přetrvávání věcí v čase. Jak je patrné má tato otázka a její případné řešení významné dopady i v běžné praxi. Kdo totiž nese odpovědnost za podvody na daních? Je firma Alfa z roku 1990 firmou Alfa z roku 2000 a je firma Zéta stále firmou Zéta? Měl by se Zbyněk omluvit za podvody, které se staly v jeho firmě, i přesto, že v té době nebyl jejím majitelem ani v jejím vedení? Mají firmy poskytnout odškodnění za činy, které se staly před velmi dávnou dobou?

Otázka, zda existuje stůl, se sice nemusí jevit na první pohled zajímavou, ale jak se to změní, pokud vezmeme v úvahu atomy. Je stůl, nebo jen atomy, které jsou sestaveny v jeho podobě? Přitom i atomy je možné dělit. To je *problém kompozice*. S ohledem k uvedenému příkladu se pak můžeme ptát, zda vůbec existuje něco jako firma. Bude existovat firma, pokud nebude mít žádné zaměstnance, žádného majitele, žádný majetek?

Pokud bychom se na to podívali z jiné strany, totiž kdybychom začali u oněch atomů a snažili se z nich něco stvořit, obdobně jako z kostek stavebnice, máme zde další problém. Je možné vytvořit nové věci z již existujících věcí? Je možné, aby jedna věc tvořila jinou? To je *problematika konstituce*. V případě organizace, nebo firmy, se tak můžeme ptát, zda dostačuje k jejím vzniku to, že je zde několik lidí pohromadě. Zda stačí, aby firma měla majitele nebo majetek?

Identita, persistence, kompozice a konstituce nejsou jedinými problémy, které se v rámci ontologie řeší. Základním problémem je vůbec to, co je. Otázka „Jsem já?“ dala východisko pro zkoumání René Descartovi, který ji zodpověděl: „Pochybuji, tedy myslím, tedy jsem.“ („*Dubito ergo cogito ergo sum*“) (viz [Descartes, 2003](#)). Zde bychom mohli hovořit o *problému základu bytí*. O čem můžeme tvrdit, že zcela jistě je?

Lidé také často říkají, že je možné, aby se některé věci nestaly. Co to ale znamená? Co znamená ona *možnost*. Tímto se zabývají teorie věnující se *možným světům*. Jak mohou být věci, které by mohly být, ale nyní nejsou? Tyto úvahy mají své uplatnění i v případě dalšího velkého problému, totiž *kauzality*. Kauzalita, která je spojena i s problematikou svobodné vůle, může být mnohdy těžko rozhodnutelná.

Karel vaří. Nicméně je značně nešikovný a jak jde okolo plotny, srazí hrnec. Vedle Karla stojí Eva. Vidí, jak hrnec padá, a instinktivně se ho snaží zachytit. To se jí povede, chytne hrnec, ale protože je horký, hned jej zase pustí. Hrnec a všechno jídlo skončí na podlaze.

Kdyby například byla Théseova loď opravována tak, že se nahradí stará prkna novými [...], byla by po všech výměnách stejnou lodí jako na začátku, a kdyby si někdo ponechal stará vyjmutá prkna a následně je sestavil stejným způsobem a opět z nich postavil loď, byla by to loď totožná s první lodí. Takže by tu byly dvě stejné lodě, což je absurdní.

Kdo v tomto příkladu způsobil, že jídlo skončilo na podlaze? Může za to Eva, která hrnec nechytla, nebo Karel nebo oba či nikdo? Je vůbec možné, aby něco bylo možné, nebo je jen to, co je?

Možné světy, kauzalita a i další koncepty, se kterými se v ontologii setkáte, jsou významné i pro vědu. Vezměme si čas a prostor. Co je čas? Co je přítomnost? Co je prostor? Existuje prázdný prostor? To všechno jsou otázky, kterým se věnují fyzici, když hledají základní přírodní zákony, ale se kterými se můžete setkat i v běžném životě.

Představte si, že jste u astrologa a ten se Vás zeptá na datum Vašeho narození. Odpovíte mu a on Vám sestaví horoskop. Nicméně horoskop vůbec nedopovídá tomu, jak se ve skutečnosti věci mají. Jdete znovu za astrologem a on řekne, že zde musí být další vlivy a požádá Vás o přesný čas Vašeho narození. Jaký čas mu ale udáte, bude se jednat o začátek porodu, jeho průběh, nebo moment, který doktor zapsal do karty?

Na tento problém, můžete narazit v souvislosti s tím, kdy se vyžaduje jednoznačný čas, pro děje, které nejsou jasně ohraničené jedním momentem. Mnoho věcí totiž nemá jasně řečené ukončení, navíc jeden okamžik je pro člověka těžko zaregistrovatelný (proto se také stále mění podmínky pro měření času při závodech a technika, která se k tomu užívá). Jsou vůbec takové věci, jako jsou procesy? Je pohyb nebo je ten sled časů a míst?

Další významná otázka spadající pod ontologii založila jednu z největších kontroverzí za poslední tisíce let: Je Bůh? Mohou být věci, které překračují náš svět? Pokud ano, jakým způsobem jsou? Jak může být něco, co není v materiálním světě nebo světě našich zkušeností? V ekonomii je možné nalézt tyto problémy především v oblasti tzv. *sociální ontologie*, tedy v oblasti institucí a objektů, které tvoří nebo jsou tvořeny lidmi či společnostmi. Ukázkou takových může být problematika peněz. Co jsou peníze? Je možné peníze zničit?

Samotným problémem je již zmíněné *nebytí*. Co to totiž znamená, že něco není? Snahu vypořádat se z otázkou toho, zda může něco nebyť, nalezneme už u Parmenida (DK 28 B2, [Parmenidés & fysis.cz, 2018](#)):

Povím ti o těchto [cestách], podrž si to vyprávění, až je uslyšíš,
jaké cesty poznání jsou jedině myslitelné:
První, že je, a že nemůže nebyť,
to je dráha přesvědčení, neb ono provází pravdu.
Druhá, že není, a že je nutné, aby nebylo,
o této cestě ti říkám, že je zcela nepoznatelná;
neboť bys ani nepoznal, co není, není to totiž možné,
ani by [o tom] nic neřekl.

Tomuto problému se věnoval Wittgenstein (srov. Wittgenstein, 2008), ale i další filosofové jako Heidegger (srov. Heidegger, 1996). Na stanfordské encyklopedii filosofie je dokonce možné nalézt celý příspěvek o děrách (Casati & Varzi, 2014). Jak totiž definovat díru? Jak byste definovali nedostatek prostředků? Výpadek zdrojů? Ne každé bytí je bytí jako bytí (τὸ ὄν ἢ τὸ ὄν, ens qua ens).

Naše běžné vyjadřování o věcech může navíc celou otázku bytí zatemnit. Je proto třeba soustředit se na to, co chceme přesně vyjádřit; ne každé „je“ je je. Vezměme si následující tvrzení:

- [a] Kočka je.
- [b] Kočka je černá.
- [c] Kočka je zlá (stvůra).
- [d] Kočka je kočka.

Tvrzení [b] nám říká, že kočka má nějakou vlastnost, „je“ je v tomto případě *kopula*, sponové sloveso, predikát, určení. Obdobně je tomu u [c], kde je ale vyjádřeno i jisté hodnocení, jedná se zde tedy o hodnotící soud. Tvrzení [d] je vyjádřením identity, kočka je zde identifikována s kočkou. Je třeba poznamenat, že zatímco tento příklad se může jevit jako naivní, existují případy identity, které jsou komplikovanější (viz výše). Uvažte takové tvrzení: „Jitřenka je Večernice.“ To je tvrzení, kterým se zabýval jeden ze zakladatelů moderní analytické filosofie, Gottlob Frege, ve svém článku *Über Sinn und Bedeutung (O smyslu a významu)* (Frege, 1992). Frege se snažil ukázat, že tyto příklady tvrzení identity jsou odlišné od pouhého konstatování „x je x“. Příklad s Večernicí a Jitřenkou nám totiž dává novou informaci. Frege díky tomuto příkladu ukázal, že u slov a vět je zapotřebí kromě věcí, které označují a pravdivostních hodnot uvažovat ještě rovinu tzv. intenzí, tedy to, jak jsou nám věci dány. Posledním, zatím nezmíněným, tvrzením je [a]. Zde se opravdu tvrdí pouze to, že kočka je, že tedy má podíl na bytí. Co to znamená „podíl na bytí“? V jednoduchosti to nakonec znamená, že věc nějakým způsobem je.

Díky čemu věci jsou, se snažili zjistit již před Sokratovští filosofové, když hledali *pralátku*, či lépe ἀρχή (*principium*). Podali dva základní možné typy odpovědí podle toho, co považovali za základ bytí. Ti, co tvrdili, že základ je pouze jeden, zastávali *monismus*. Řadíme sem např. Thaléta, který považoval za pralátku *vodu* (ὕδωρ, *aqua*) nebo Anaxiména, který tvrdil, že vše má základ ve *vzduchu* (ἀήρ). Anaximandros byl filosofem, jehož monistická koncepce byla založena na poněkud abstraktní neomezené a neurčité podstatě zvané *apeiron* (ἄπειρον), neomezené.

Druhým typem odpovědí je *pluralismus*, tvrzení, že základů bytí je více. Příklady pluralistického uvažování o zdrojích bytí je možné nalézt u Empedokla, který měl, podle

Aristotela, jako první říci, „že prvky (στοιχεῖα), o nichž hovoříme jako o prvcích v podobě látky, jsou čtyři“ (DK 31 A 37, Aristotelés, Met. A, 4, 985a31-33; [Aristoteles, 2003](#)), a to voda, oheň země a vzduch. Dalšími zastáncemi pluralistických koncepcí byli například *atomisté* Leukippos a Démokritos, od nichž se odvozují i moderní, tzv. atomistické, teorie.

Nestačí ale pouze říci, že věci jsou a co je jejich základem. Je třeba se také ptát na to, jak věci jsou. Vezměte si podnik. K tomu, abychom ho pochopili, musíme vědět, jak tento podnik funguje musíme znát jeho strukturu. Je pak otázkou, zda tato struktura je něčím, co podnik určuje, co je mu vlastní, nebo něčím nahodilým. Obdobně je tomu se všemi věcmi. Na otázku po možnostech bytí světa, s ohledem k výše napsanému, můžeme předložit dvě možné odpovědi:

[A] Svět není.

[B] Svět je.

První možnost není naivní. Můžeme ji chápat jako příklad *solipsismu*, názoru, že skutečně existuje pouze vnímající subjekt. Tato možnost má svůj obraz v otázce, zda jsou věci sami o sobě, nebo jen ve vztahu k tomu, kdo je vnímá. To je slavný výrok „být znamená být vnímán“ („esse est percipi“) (viz [Berkeley, 2004, 2007](#)). Znovu zde můžeme zmínit peníze. Existovaly by peníze, kdyby je nikdo nepoužíval.

Druhá možnost určuje svět jako jsoucí. To nicméně neznamená, že jsou i jednotlivé věci v něm. I zde jsou dvě základní možnosti:

[B1] Svět není strukturovaný.

[B2] Svět je strukturovaný.

Pokud je svět, pak může být neurčený, nejasný, nestrukturovaný. Každé poznávání světa, které bude dělit věci, pak bude činit toto dělení arbitrárně. Můžete si představit neurčitou hmotu, kterou naše vědomí tvaruje a dává ji strukturu. Hmota existuje, ale věci, které z ní vznikají, by bez nás nebyly. Svět ale může být také strukturovaný a jeho poznávání může vést k nalézání jeho skutečné struktury.

Co by nám mohlo strukturovat svět? Jednou z možností jsou tzv. *univerzálie*. Co jsou univerzálie? Jednodušší je bude vymezovat proti jejich protikladu, totiž *jednotlivinám*. Jednotliviny jsou zpravidla chápány jako věci smyslového světa, něco, co je konkrétní, jedinečné, časoprostorově lokalizovatelné. Jednotliviny jsou také zpravidla pojímány jako proměnlivé. K označování jednotlivin zpravidla užíváme vlastní jména. Univerzálie, neboli obecniny, jsou následně něčím, co je společné více věcem. Jsou exemplifikovány jednotlivinami. Jsou opakovatelné (tj. mohou být vícekrát), abstraktní, bez kauzálního potenciálu, bez časoprostorové lokalizace, nehmotné apod.

V rámci ontologie se vede spor o to, zda univerzálie jsou, a pokud ano, tak jak. Zajímavostí je, že v tomto sporu předchází předložení několika variant řešení explicitní formulaci otázky, respektive problému. Platón svou naukou o ideích totiž formuloval jednu ze základních pozic mnohem dříve, než Porfyrios a Abélard explicitně formulovali základní problematické otázky:

- [1] Existují univerzálie jako samostatné věci nebo pouze v mysli?
- [2] Existují-li samostatně, jsou tělesné či netělesné?
- [3] Jsou oddělené od smyslových věcí nebo pouze v jednotlivinách?
- [4] Existuje univerzálie i tehdy, když již není žádná jednotlivina, jíž by bylo možné tuto univerzálii predikovat?

S ohledem k odpovědím na tyto otázky lze rozlišit dva základní přístupy: *realismus*, vycházející právě z Platóna, a *nominalismus*. Zastánci realismus zjednodušeně tvrdí, že univerzálie reálně existují mimo lidskou mysl, že tedy nejsou pouhé konstrukty lidské mysli. Naopak zastánci nominalismu tvrdí, že univerzálie jsou pouze v naší mysli (pokud vůbec jsou).

Je samozřejmé, že každý z těchto základní přístupů má mnoho variant. Tak např. zastánci krajního realismu, který odpovídá Platónově (naivní) teorii idejí, tvrdí, že univerzálie existují samostatně, jsou netělesné a existují odděleně od jednotlivin. Myslí si, že univerzálie existují před věcmi (*universalia ante rem*) a jsou jakýmsi věčnými, nezávislými a neměnnými vzory pro jednotliviny. Jiné varianty realismu některá tvrzení zmírňují. Aristotelický realismus tvrdí, že univerzálie existují, ale nejsou oddělitelné od věcí (*universalia in re*). Jednotliviny vznikají spojením látky a formy (což je aristotelický ekvivalent univerzálií). Zastánci Tomáše Akvinského nebo Alberta Velikého pak zase hovoří o univerzáliích jako o myšlenkách v Boží mysli² apod.

Různé přístupy najdeme i v rámci nominalismu. Krajní nominalisté zastávají názor, že univerzálie neexistují, jsou jakýmsi chvěním vzduchu nebo hlasu (*flatus voci*), univerzálie jsou tvořeny lidmi, existují po věcech (*universalia post rem*). Podle krajních nominalistů jsou prostě univerzálie pouhá slova, která jsme si arbitrárně zvolili k označení určité skupiny jednotlivin. Umírnění nominalisté sice přiznávají univerzáliím existenci, ale pouze v naší mysli. Univerzálie jsou pro ně slova mající význam, přičemž je poznáváme díky schopnosti abstrakce.

Spor mezi nominalismem a realismem je stále živý a má významný dopad i na naši

²Tomáš Akvinský a Albert Veliký byli proponenty řešení, které spojuje rysy předchozích dvou variant realismu s rysem typickým pro nominalismus. Univerzálie podle nich existují před věcmi coby myšlenky v Boží mysli, ve věcech, a po věcech v naší mysli coby výsledky schopnosti naší mysli je abstrahovat z jednotlivin.

každodenní praxi. Vezměte si problematiku autorského zákona. Co znamená umělecké dílo? Je to něco, co má podobu univerzálie, je to někde mimo prostor a čas, nebo se jedná pouze o soubor všech provedení tohoto díla. Obdobně můžete uvažovat o penězích. Jsou peníze mimo prostor a čas, nebo jsou součtem svých výskytů – ať už v podobě mincí, bankovek nebo řádků počítačového kódu. Zaniknou peníze, když spálíme všechny bankovky, roztavíme všechny mince a smažeme každou řádku kódu?

S ohledem k těmto příkladům se také někdy hovoří o tzv. *typech* a *tokenech*. Type je něco mimo prostor a čas, co má své konkrétní časoprostorové vyjádření v tokenech. V našem případě jsou peníze typem jehož tokeny jsou jednotlivé bankovky, mince, řádky kódu apod.

Poslední problémem, který v rámci ontologie zmíníme, se vztahuje k závazkům, které mají naše teorie a náš jazyk. Je totiž třeba mít na paměti, že pokud chceme o něčem hovořit, musí to nějakým způsobem být. Asi se shodneme, že nemá smysl mluvit o penězích, pokud by žádné peníze nebyly. To je základní předpoklad a můžeme jej označit jako *ontologický závazek*, který mají naše slova. Naše teorie obecně, aby byly testovatelné, musí mít pak *existenční závazky*, tj. musí se zavazovat k něčemu, co je v tomto světě, co je možné pozorovat. Teorie mají samozřejmě i ontologické závazky, které drží zpravidla k obecným pojmům a konceptům, které se v nich objevují. Je tak rozdíl mezi tím, když řeknu, že naše firma dosáhla profitu, a když řeknu, že naše firma vydělala např. 1 mil. korun. Zatímco zisk je třeba specifikovat, bez toho bychom totiž nemohli říci, zda to je pravda či nikoli, konkrétní sumu již ověřit můžeme. Stejně je tomu i např. se spokojeností zaměstnanců apod.

Soudobá ontologie je samozřejmě mnohem pestřejší. Vyskytují se v ní jednorožci, skleněné hory, plešatí současní králové Francie, molekuly, holiči, kteří holí všechny mimo těch, co holí sami sebe, ... a mnoho, mnoho dalších stvůr i nestvůr. Stejně tak je možné narazit na celou plejádu dalších dělení. Máme zde *abstrakta* a *konkrétna*, činíme rozlišení mezi *existujícím* a *subsistujícím* atd. Nicméně hlavní lekce, kterou bychom si z ontologie měli odnést, spočívá v tom, že abychom mohli něco studovat, musíme se dohodnout na tom, zda to je a jak to je. Pokud toto nevíme, pak ani nevíme, o čem hovoříme.

4.1 Základní pojmy

- monismus
- pluralismus
- pralátka
- obecniny, univerzálie

- jednotliviny
- nominalismus
- realismus

4.2 Základní problémy

- Co je „je“?
- Jak je?
- Co jsou ontologické závazky?

4.3 Kontrolní otázky

- Čím se zabývá ontologie?
- Stručně popiš spor o univerzálie a dvě základní pozice, které jsou v něm zastávány.
- Jaký je rozdíl mezi lidmi a Césarem z hlediska ontologie?
- Co je třeba udělat, chceme-li změřit spokojenost zákazníků?

4.4 Rozšiřující literatura

- Descartes, R. (2003). *Meditace o první filosofii*. OIKOYMENH.
 - Základní kniha pro racionalismus.
- Wittgenstein, L. (2008). *Tractatus logico-philosophicus*. OIKOYMENH.
 - Jedna z nejvýznamnějších knih 20. století. Lehká na čtení těžká na pochopení.
- Dostálová, L., and Marvan, T. (2008). *Vybrané články k ontologii a epistemologii*. Vydavatelství Západočeské univ.
 - Soubor textů z oblasti ontologie a epistemologie.
 - Obsahuje i český překlad [Quine \(1948\)](#).

Poznámka 5

Epistemologie

Slovo „epistemologie“ pochází z řeckých slov ἐπιστήμη („znalost, moudrost“) a stejně jako ontologie ze slova λόγος („slovo“, „řeč“). Epistemologie tedy můžeme chápat také jako nauku, totiž jako nauku o znalosti, resp. poznávání. Hlavními otázkami pak jsou: Co je to znalost? Jak můžeme získat znalost?

Co je tedy znalost, resp. poznání? Tradiční odpověď na tuto otázku zní: Poznání je dostatečně ospravedlněné pravdivé přesvědčení. Abychom něco nazvali znalostí musí se tedy jednat o určité přesvědčení, pro které existují dostatečné a dobré důvody a které je pravdivé. Tato odpověď ale bohužel neobstojí v současném pojmání znalosti. Vezměme si příkladd, který v roce 1963 předložil E. Gettier ([Gettier, 1963: 122](#))¹.

Předpokládejme, že Smith a Jones se ucházejí o jisté pracovní místo. Předpokládejme také, že Smith má silný důvod být přesvědčen o následující konjunkci:

(d) Jones získá onu práci a Jones má v kapse 10 mincí.

Smithovým důvodem pro (d) může být třeba ředitelovo ujištění, že místo nakonec získá Jones, a také že před deseti minutami sám Smith přepočítal mince v Jonesově kapse. Z propozice (d) vyplývá:

(e) Ten, kdo získá onu práci, má v kapse deset mincí.

Předpokládejme, že Smith si je vědom, že (e) vyplývá z (d), a přijímá (e) na základě silně zdůvodněného (d). V takovém případě je Smith zdůvodněně přesvědčen o pravdivosti (e).

Dále si však představme, že ačkoli o tom teď neví, práci dostane sám Smith. A Smith rovněž neví, že on sám má v kapse deset mincí. Propozice (e) je pak pravdivá, přestože je nepravdivá propozice (d), z níž Smith (e)

¹Citováno podle ([Picha & Pichová, 2013: 64–65](#))

vyvodil. V našem příkladu jsou tedy splněny všechny následující podmínky: (i) (e) je pravdivá propozice, (ii) Smith je přesvědčen, že (e) je pravdivá, a (iii) Smith je zdůvodněně přesvědčen, že (e) je pravdivá. Je však rovněž zřejmé, že Smith neví, že (e) je pravdivá. Jelikož (e) je pravdivá jen kvůli počtu mincí ve Smithově kapse, přičemž Smith neví, kolik mincí v kapse má, a své přesvědčení, že (e) zakládá na počtu mincí v Jonesově kapse, neboť se chybně domnívá, že práci získá Jones.

Gettier v tomto příkladu ukázal, že lze mít přesvědčení, které je pravdivé, ospravedlněné přijatelným způsobem a zároveň není něčím, co by bylo vhodné označovat jako znalost. Problém zde vyvstává v tom, jak bylo ono přesvědčení vlastně získáno. Nejednalo se spíše o štěstí, že jedno z tvrzení, které Jones měl, se nakonec ukázalo jako pravdivé? Nejednalo se o určitý druh *epistémického štěstí*? Co v případě Jonese nakonec způsobuje problémy je to, že je zde rozpor mezi tím, jak Jones ospravedlnil své přesvědčení, a tím, co považujeme za důvody pro jeho pravdivost. Jedná se o dva rozdílné způsoby ospravedlnění dané propozice.

5.1 Způsoby ospravedlnění

Jaké mohou být způsoby ospravedlnění? To je otázka, kterou se zaobírali už v antice. V rámci *pyrrhónského skepticismu* bylo předloženo 10 tropů (DL IX 78–87; [Díogenés, 1995: 373–376](#)), které byly zaměřeny na vyvrácení toho, že lze naše tvrzení vůbec ospravedlnit (o těchto tropech viz dále v podkapitole skepticismus). Na ně potom navazoval *Agrippa* a jeho žáci, kteří předložili dalších 5 tropů (DL IX 88; [Díogenés, 1995: 376](#)): „první se týká různosti v názorech, druhý ústupu do nekonečna, třetí vztahu k něčemu, čtvrtý nedokázaného předpokladu, pátý vzájemného dokazování“. Nicméně právě z těchto pěti pochází tři současné postoje k tomu, jak je možné nějaké tvrzení ospravedlnit. Jedná se o: *fundacionalismus*, *koherentismus* a *infinetismus*.

Fundacionalismus je patrně nejznámější a možná také nejzastávanější směr v rámci epistemologie. Jeho podstatou je tvrzení, že zde existuje určitá báze, báze našeho poznání, našich východisek, která nám dává možnost zdůvodňovat další tvrzení. Tuto bázi si lze představit jako soubor nezpochybnovaných údajů. To, jak přesně tuto bázi, tyto údaje nabýváme se v dílčích přístupech k fundacionalismu liší. Může se tak např. jednat o data získaná nějakou metodou, která je považována za dostatečně spolehlivou (typickým příkladem je pozorování nebo experiment v rámci vědy) apod.

Také koherentismus je poměrně častým směrem v rámci epistemologie. V rámci tohoto směru je obecně zastáváno, že ospravedlnění nějakého tvrzení je dáno jeho

náležením do skupiny přesvědčení, která je koherentní, jednoduše dává dobrý smysl. I s tímto přístupem se lze často setkat v rámci běžné praxe, kdy je jedno tvrzení (např. vědecká teorie nebo i názor na povahu nějaké osoby) zdůvodněn tím, že je v souladu s dalšími již zastávanými přesvědčeními (např. jinými teoriemi nebo tím, jak je daná osoba známa).

Poslední směr, infinitismus, byl dlouho považován za problematický. Teprve v poslední době se mu dostává nového zájmu (viz Klein, 2007). V rámci infinitismu je základním předpokladem, že pro zdůvodnění tvrzení je třeba, aby zde byl potencionálně nekonečný řetěz důvodů. To, že je tento řetěz nekonečný, bylo právě dříve důvodem pro odmítání tohoto směru. Jsme totiž finitní, konečné lidské bytosti a nemůžeme tak pojmout nekonečný řetěz nebo proces. Zastánci fundacionalismu nicméně říkají, že tento řetěz nemusí být aktuální, tzn. nemusí se jednat o něco, co je zde předloženo, ale stačí, když je potencionálně možný, tedy je zde možnost ho předložit. Tento směr má pak své uplatnění při popisu diskuse. V jejím rámci je totiž možné zpochybnit každé tvrzení. Předkladatel tohoto tvrzení, pokud jej chce dále zastávat pak musí dát důvody, pro jeho platnost. Tyto důvody přitom, v ideálním modelu, předkládá tak dlouho, dokud nenajde nějaké, které je druhá strana ochotna přijmout. Teoreticky tak může pokračovat do nekonečna, ale zastaví se, jakmile to již není třeba.

Infinitismus má oproti fundacionalismu a koherentismu ještě další výhodu. Jako jediný z těchto směrů je totiž schopen vyřešit *problém metazdůvodnění*. Otázkou toho, proč by vlastně měl platit fundacionalismus nebo koherentismus. Aby totiž bylo možné říci, proč mají platit, je třeba určit novou bázi nebo nový soubor přesvědčení, do kterého bude toto náležet. Nicméně i pro tuto novou bázi a nový soubor vyvstane otázka, proč to mají být zrovna ony. Takto může pokračovat tázání donekonečna. Protože s nekonečnem ve své čisté podobě fundacionalismus ani koherentismus nepracuje, zdá se jediným adekvátním kandidátem na řešení infinitismus.

V rámci praxe se nicméně vyskytují spíše smíšené přístupy. Tedy varianty kombinující zde uvedené směry. Je tak možné se setkat s tím, aby dané tvrzení bylo podloženo určitými fakty, bylo postaveno na určité bázi, a zároveň, aby bylo koherentní s dalšími přesvědčeními, která jsou zastávána.

5.2 Druhy soudů o světě

Než budou představeny jednotlivé způsoby poznávání, je vhodné udělat základní rozlišení toho, co můžeme o světě říci. Takovéto rozlišení je možné nalézt u *Immanuela Kanta* a to v jeho *Kritice čistého rozumu* (Kant, 2001). Kant zde rozlišuje poznání na *apriorní*, předcházející zkušenosti, předzkušenostní, a *aposteriorní*, následující zkuše-

nost, pozkušnostní. Přitom zkušeností se zpravidla myslí empirická zkušenost. To rozlišení je dále doplněno o rozlišení tvrzení na *analytická*, tj. nic nového k pojmu nepřidávajícím, a *syntetická*, slučujícím nějaké znalosti, poznáním. Z toho nám tedy vychází čtyři možné druhy tvrzení: apriorní analytické, aposteriorní analytické, aposteriorní syntetické a apriorní syntetické.

Apriorní analytické tvrzení jsou většina spjata s naším rozuměním dnému systému, jazyku. Pokud tedy řeknem, že např. číslo dvě je dělitelné dvěma, nedáváme nic nového k pojmu čísla dvě a zároveň to o tomto číslu víme, aniž bychom museli studovat jeho různé vlastnosti. Jiným příkladem je tvrzení: Starý mládenec je neženatý muž. Každý kdo rozumí výrazu starý mládenec, ví, že všichni kdo jsou jím označováni jsou muži a tito muži nejsou ženatí. Není tedy třeba jít zkoumat staré mládence a zjišťovat jejich rodiný stav.

Aposteriorní analytické tvrzení nejsou příliš rozebírána a velmi špatně se k nim mohou hledat příklady. Jedním z nich by snad mohlo být vyjádření, že Venuše je Večernice.

Naopak aposteriorní syntetické tvrzení jsou tvrzení, která jsou pravděpodobně nejčastější v rámci jakékoli empirické vědy. Jedná se o ta tvrzení, která jsou zastávána na základě empirické zkušenosti a která přidávají k jednomu pojmu něco nového. Příkladem tak může být tvrzení: Češi vypijí nejvíce piva na osobu za rok.

Poslední druh tvrzení, apriorní syntetické, jsou tvrzení, která hrají významnou úlohu pro racionalismu. Jedná se o tvrzení, která by mohla podpořit možnost zjišťovat o světě něco nového, bez nutnosti nové evidence. Ani zde nejsou jasné příklady a hledání těchto tvrzení se věnoval jak Kant, tak mnoho jeho následovníků.

5.3 Možnosti poznávání světa

Pokud se zaobíráme epistemologií, je nutné odkázat i na ontologické předpoklady, nebo závazky, které jednotlivé teorii musí naplnit. Jestliže totiž uvažujeme o tom, že svět poznatelný je, pak musí nějaký svět být. Pokud jsme realisté, pak je třeba říci, zda věříme, jestli lze svět poznat přímo, nebo nepřímo. Zda je možné poznávat svět takový jako skutečně je, nebo zda máme nějaká principiální omezení. Základními přístupy v epistemologii pak jsou: *empirismus*, věří, že svět je poznatelný empirickým poznáním; *racionalismus*, věříme, že svět je poznatelný rozumově; a *konstruktivismus*, naše poznání světa je pouhou konstrukcí, svět není takový, jak si myslíme, že je, ale tvoříme jej. Radikální empirismus a racionalismus se tedy zavazují k existenci světa a k tomu, že svět je nějakým způsobem uspořádaný. Konstruktivismus si naproti tomu vystačí bez nutnosti existence vnějšího světa.

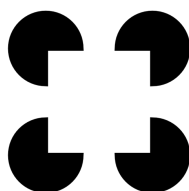
Pravděpodobně nejvíce zastávaným směrem v současné epistemologii je určitý umír-

něný empiricismus. Je zde předpoklad, že existuje vnější svět, který jsme nějakým způsobem schopni poznávat a že naše poznatky tomuto světu lépe nebo hůře odpovídají. I když není zcela odmítáno, že by některé poznatky nemohly být čistě racionální a některé jevy nejsou než naší konstrukcí, cílem je přeci jen snaha právě o poznání vnějšího světa pomocí naší zkušenosti. Nicméně je možné nějaké přímé poznání vnějšího světa?

5.3.1 Přímá zkušenost

Co je přímá či bezprostřední zkušenost? Jak samotné označení napovídá, je přímá zkušenost taková, která nám zprostředkovává objekty bez pomoci prostředníka v takové podobě, která není právě tímto prostředníkem ovlivněna. Je to tedy zkušenost, která nám ukazuje vnější svět jak je. Nicméně je tu něco takového jako přímá zkušenost možné? Problém přímé zkušenosti je problémem našeho vnímání světa. Zatímco Kant a další uvažují určitou mřížku, která naše svět zkresluje už na úrovni základních konceptů², jiní poukazují také na to, že naše samotné vnímání je samo omylné. Vezměme si jako příklad problematiku *iluzí, halucinací* nebo *klamů*.

Smyslové iluze označují mylná vnímání, která mají v základu skutečný podnět a zpravidla jsou způsobeny fyzikálními zákonitostmi prostředí. Příkladem může být tyč ponořená do vody, která se jeví jako zlomená díky odlišnému lomu světla ve vzduchu a vodě. Iluze se mohou týkat všech smyslů. Halucinace, na druhou stranu, označují mylná vnímání, která nemají žádný reálný podnět. I v tomto případě lze halucinovat prožitky všech smyslů. Je možné vidět, slyšet, cítit atd. různé podněty, které ve vnějším světě, v rámci intersubjektivní zkušenosti, nemají žádný původ. Smyslové klamy, nakonec, jsou mylná vnímání, která jsou dána nedokonalostí smyslů samotných. Některé smyslové klamy mají základ v biologii člověka, ale velká část z nich je podmíněna kulturně a založena na tzv. *percepčních schématech*. Příkladem může být snaha nalézat určité smysluplné vysvětlení, a tak např. vidění čtverce v následujícím příkladu, který tam není³.

Obrázek 2: Neexistující čtverec

²V kantově případě se jednalo o prostor a čas (viz [Kant, 2001](#)).

³Neexistující objekty jsou spjaty především s principy organizace vnímání podle *Gestalt psychologie*. Jejich příkladem je zákon dobrého tvaru (Prägnanz) (více viz [Eysenck & Keane, 2008](#)).

Dalším problémem, kterému čelí možnost přímé zkušenosti, je *otázka perspektivy*. Pokud totiž něco zakoušíme, pak to zpravidla zakoušíme jen v určitém omezeném vymezení. Pokud se díváme na černou neprůhlednou krychli, nevidíme ji ze všech stran naráz. Víme vždy v jeden okamžik maximálně 3 strany. To samozřejmě může způsobit to, že ona krychle, kterou považujeme za černou, má strany, které nevidíme, obarvené bíle. Navíc krychle se nám sama může zdát odlišná podle toho, kdy ji pozorujeme, zda je dobré světlo, zda máme dobrý zrak atd. Problém perspektivy je tak upozorněním na to, že lidé nedisponují možností *pohledu božího oka*. Lidé nejsou schopni vidět vše ve všech projevech v celku v jeden okamžik. Pokud tedy nemáme možnost božího pohledu, pak je zde otázka, zda není možné nějakou perspektivu považovat za privilegovanou, za lepší než jiné. Jenže která by to měla být a na základě jakých kritérií?

Pokud tedy nemáme přímé poznání vnějšího světa co nám vlastně zbývá? So můžeme poznat jako existující? O čem si můžeme být jistí?

5.3.2 Teorie smyslových dat

Descartes našel nezpochybnitelný základ ve své existenci (viz [Descartes, 2003](#)). Další autoři ale chápali i to, že jsme klamáni, jako určitý druh poznávání. Aby totiž mohl být někdo klamán, je třeba nejen to, aby byl, ale také to aby zde bylo něco, co jej klame nebo něco, o čem je klamán. Lzde tedy říci, že mimo Descartova vyvození „Já jsem.“ lze také vyvodit „Je něco mimo mne.“. Tímto způsobem lze tedy ospravedlnit, že je něco, co na nás nějak působí, i když nevíme, zda je to, co zakoušíme adekvátní.

Příkladem takovéto teorie je *perceptuální subjektivismus*. V jeho rámci je odmítnuto, že bychom přímo zakoušeli vnější svět, ale máme naše vjemy a ty samotné mohou být základem poznání. Blízko k tomuto názoru byli *John Locke*, *George Berkeley* nebo *David Hume* a setkáme se s jeho verzí i v rámci *teorie smyslových dat*.

Locke uvedl čtyři důvody, proč bychom měli vnější svět považovat za skutečný:

- Vjemy jsou způsobeny vnějšími příčinami, protože pokud někdo postrádá určitý orgán (např zrak) postrádá i vjemy tohoto charakteru (obrazy).
- Vjemy jsou způsobeny vnějšími příčinami, protože pokud by byly způsobeny vnímajícím, pak by je mohl libovolně ovládat.
- Vjemy jsou způsobeny vnějšími příčinami, protože mohou být doprovázeny bolestí narozdíl od vzpomínek nebo představ.
- Naše vjemy se navzájem potvrzují.

Pro Locka tak existoval vnější svět⁴ Berkley s Lockem souhlasil a cenil si především druhého důvodu. Narodil od Locka si ale Berkeley myslel, že to, co nám dává tyto vjemy je bůh a vnější svět jako takový není třeba. Proto je *Berkeley* označován jako idealista. Poslední, Hume, tvrdil, že nemůžeme mít žádnou znalost o podstatě externích příčin naší zkušenosti. Nicméně naše přesvědčení o materiálním světě mohou být ospravedlněná a pravdivá. Jejich obsah je totiž ve skutečnosti dán pouze subjektivní zkušeností. k Humovi má pak blízko i zmíněná teorie smyslových dat, která tvrdí, že předměty zkušenosti jsou právě a pouze ona smyslová data a nakonec jsou to jen ony, o kterých můžeme hovořit. Jak ale můžeme hovořit, jak se můžeme domluvit, pokud vše, co máme je pouze subjektivní zkušenost? Co druzí lidé? Existují vůbec?

5.3.3 Problém dalších myslí

Otázka existence dalších osob, či ořesněji dalších myslících subjektů, je pro epistemologii zásadní. Jedná se totiž vůbec o možnost poznání druhých, jejich záměrů a společnosti jako takové. Jedná se také o problematiku svědectví, kdy druhé pokládáme za možné svědky nějaké události, o to, jak můžeme druhé poznat a porozumět jejich chování. I když se problematice myslí budeme věnovat podrobněji až dále, zde zmíníme pouze dva argumenty pro možnost poznání druhých myslí, které jsou spjaté s epistemologií.

První možnost, jak obhájit možnost poznání jiné myslí, je *argumentem z analogie*. Tento argument je postaven na tom, že z chování druhého a okolností tohoto chování usuzujeme na jeho mentální stavy na základě toho, jak jsme se v podobné situaci při podobném chování cítili my sami. S odkazem k analogii našich mentálních stavů a stavů druhých osob se můžeme setkat často také v běžné mluvě (např.: Jak by ses cítil Ty?).

Problém v tomto případě samozřejmě vyvstává u situací či projevů, které jsou nám méně známé, ke kterým těžko nacházíme analogii (jak se např. cítí Papuáanec, když rozhazuje rukama poté, co zabil rybu?). Tento problém se ale zdá zanedbatelný s ohledem k tomu, že v podobných situacích upadáme běžně do rozpaků a zvláštní projevy chování jsou pro nás těžko pochopitelné (kdyby tomu tak nebylo, chápali bychom, jak se např. cítí masový vrah, oběť domácího násilí či velmi inteligentní člověk). Závažným problémem nicméně je to, že je zde usuzováno ze značně omezeného pozorování. Z korelace mezi vlastním chováním v určitých situacích a vlastními mentálními stavy usuzují na korelaci mezi chováním všech jiných a jejich mentální stavy (často je tento způsob uvažování aplikován i na zvířata). Dávám nám tato naše omezená zkušenost možnost dostatečně ospravedlnit mentální stavy druhých osob?

Další možností je použití *teoretického usuzování*, využití toho, že se jedná o vhodný te-

⁴V jeho případě se hovoří o pozici *representativního realismu* či *representativismu*.

oretický koncept. Abychom mohlo být využito teoretické usuzování je třeba zodpovědět tři základní otázky:

- Existuje nějaký dobrý důvod domnívat se, že nejlepším vysvětlením problémového chování je zavedení určitých vědomých mentálních stavů.
- Obsahuje vysvětlení chování druhých nepředpokládané (neběžné či neočekávané) mentální stavy či jejich spojení.
- I přesto, že se zdá, že vysvětlení pomocí mentálních stavů je přijatelné, nemůže obsahovat systematickou chybu? Co když druhý vidí žlutou jako černou, ale stále ji nazývá žlutou? Jedná se vůbec o problém?

Všechny tyto tři otázky je možné zodpovědět různorodě. V případě první otázky je možné se dovolávat chování, které je zdánlivě nelogické, nicméně při osvětlení mentálního stavu druhé osoby vyjde najevo jeho nutnost (ostatně tento postup je běžným v psychoanalýze). Tato odpověď částečně postihuje i otázku druhou a to odkazem na projevy nevědomí nebo potlačených vzpomínek. Poslední otázku je pak možné odmítnout jako neproblematické nebo se odvolat na stejný materiální základ jak pro mysl druhých (tj. mozku, nervové soustavy, etc.) tak pro jejich zkušenosti (tj. tento svět).

5.3.4 Problém svědectví

Problémem, který má mnoho praktických dopadů, je svědectví. Jedná se o otázku zda lze nějaké poznání předat. Pokud uznáme, že existují další lidé, myslí, a mají nějaké poznání, jak jej mohou předat?

Na začátek je třeba upozornit, že samotná svědectví mohou být různého druhu. Mohou být o komplexních objektech (Věřím, že existuje město zvané Moskva. Nicméně jsem nikdy v Moskvě nebyl. Vše, co o ní vím, mám z různých zpráv, či od lidí, kteří tvrdí, že tam byli.), o vědeckých či teoretických entitách (Věřím, že existuje částice zvaná elektron.) nebo o běžných událostech (Věřím, že na olympiádě v Naganu zvítězil český hokejový tým.). Svědectví pak lze také rozlišovat na základě toho, jakým způsobem jsou předkládána. Mohou být předložena přímo (Karel povídal, že chodí plavat.) nebo nepřímo (Četl jsem, že Karel plave.). Ať už mají svědectví ale jakoukoli podobu a jsou přístupná jakýmkoli způsobem, mohou být lživá. Stačí vzpomenout na Descartova démona, který svědčí o celém světě a který o celém světě lže. Jak lze tedy ospravedlnit svědectví?

Karteziánský přístup se v zásadě samotnému svědectví vyhýbá a předkládá obecný pohled na to, jak mají být ospravedlněna tvrzení. Podle tohoto přístupu pak platí, že

pokud mám být schopný ospravedlnit přijetí nějakého tvrzení na základě svědectví, pak musím být, alespoň principiálně, schopný vytvořit argument, že toto tvrzení je pravdivé na základě dříve justifikovaných epistemologických zdrojů: přímé zkušenosti, apriorního nebo induktivního usuzování.

Poměrně běžný způsob, jak ospravedlňujeme svědectví v každodenním životě, je ten, že se snažíme zjistit *kredibilitu jeho zdroje*. Věříme kamarádovi, protože nám nikdy předtím nelhal. Nevěříme televizním zprávám, neboť se již nejednou ukázalo, že jimi předkládané informace neodpovídají skutečnosti. Nicméně v každodenním životě neověřujeme předchozí sdělení všech zdrojů s důkladností, kterou by si řádný induktivní argument, jako by mohl být tento, zasloužil. Bylo by pro nás nepraktické, studovat všechny televizní zprávy a dělat jejich hodnocení. Ještě horší by to bylo v případě osob. Navíc je mnoho informací, které bychom měli problém ověřit (ať už se jedná o vědecká tvrzení apod.). V úvahu je třeba vzít také to, že i když se někteří lidé mýlí v jedné oblasti, o druhé mohou podávat velmi dobré informace. Zdroje by proto bylo náročné hodnotit celkově, ale bylo by nutné jejich ověřování dále strukturovat s ohledem k obsahu zprávy.

Další možností jak ospravedlnit svědectví je zkusit jej začlenit do souboru více informací a zjišťovat jeho koherenci s nimi. Nicméně ony informace, které mají tvořit koherentní soubor se svědectvím, by samy neměly být získané ze stejného zdroje. Přitom tímto zdrojem myslíme stejný druh svědectví, jenž je sám vystaven pochybám. Tyto informace by již měly být ospravedlněny nebo by měl být důvěryhodný jejich zdroj (přímá zkušenost, atd.), a to bez ohledu na informaci nově získanou svědectvím.

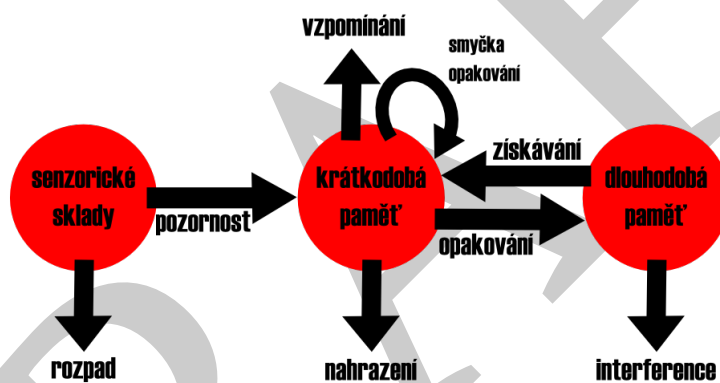
Jednou z alternativ jak se postavit k svědectví je zjištění je ospravedlnění nejen jeho zdroje, ale také jeho vzniku a přesunu. V tomto případě by bylo možno hovořit o řetězci svědectví. Jde o přesnou zprávu a vysvětlení přenosu. Aby řetěz předal adekvátní zprávu, je vhodné, aby byla co nejjednodušší a aby pocházelo z více zdrojů (stačí vzpomenout hru na tichou poštu, kdy každé náročnější sdělení pocházející z jednoho zdroje dojde značných obměn, případně na špatné citace, které se po léta předávají). Nicméně i prostá zpráva může být nepravdivá. Chyba může nastat v samotném počátku, kdy je pozorovaný fakt sice prostý ale situace je matoucí (jde např. o určení pohlaví, tj. prostý fakt, který nicméně může být v případě pozorování sufražetek vystaven mnoha omylům). Zároveň je nutno zhodnotit řetěz jako celek, neboť i ten může být deformován (pokud jde např. o specifickou komunitu sdílející stejné předsudky.).

5.3.5 Problém paměti

Problému svědectví je také blízko problematika paměti. Každá vzpomínka má určitý obsah, to, k čemu se primárně vztahuje. Obsah přitom může být verbalizovatelný (sémantická paměť, explicitní paměť) i neverbalizovatelný (procedurální paměť, implicitní

paměť) či nevyhraněný (epizodická paměť). K tomuto obsahu se dále váže kontext, který upřesňuje emocionální zabarvení a může také obsahovat pravdivost či přesvědčivost určitých vzpomínek nebo tvrzení (Je pravda, že Tokio je hlavní město Japonska, a pamatuji si to přesně.). Přitom obsah i kontext vzpomínky mohou být samostatně či společně různorodě porušeny.

Existuje značné množství teorií paměti, které ji různým způsobem dělí, vysvětlují vznik vzpomínek, jejich funkci či naopak poukazují na nefunkčnost paměť. Následující část vychází z pojetí paměti jako k *paměťovým skladům* (*multi-store approach*), jenž se zaměřuje na rozlišení paměti na základě doby trvání a místa uložení (byť to není jednoznačně určeno). Tento přístup rozlišuje mezi *senzorickými paměťovými sklady* (*sensory memory*), *krátkodobou pamětí* (*short term memory*) a *dlouhodobými paměťovými sklady* (*long term memory*).

Obrázek 3: Přístup k paměti jako paměťovým skladům

Senzorické paměťové sklady se rozpadají na specifické sklady jednotlivých modalit (jako je zvuk, obraz, teplota atd.) a uchovávají informaci po velmi krátkou dobu (cca 0,5 sekundy). Příkladem je echoická paměť jako přechodný sluchový sklad, která umožňuje v případě, že se zcela nesoustředíte na výklad učitele, zopakovat jím položenou otázku.

Na senzoričké paměťové sklady navazuje, a může se dokonce částečně překrývat, krátkodobá paměť, někdy označována jako pracovní paměť (*working memory*). Tato paměť je silně ovlivněna pozorností, jakékoli vyrušení jinými informacemi může způsobit zapomenutí, má limitovanou kapacitu (zde se hovoří o zázračném čísle 7, jako počtu štěpů, *chunks*, integrovaných jednotek informace) a trvá přibližně 20 až 30 sekund.

Poslední, dlouhodobou paměť, lze nazvat grálem paměti. Tato paměť nemá jednoznačně omezenou kapacitu, ani délku trvání. Může v ní ale docházet k zapomínání z různorodých příčin (podle různých modelů a teorií: rozpad paměťových stop, vytěsnění, interference ...).

V rámci přístupu pomocí více paměťových skladů je třeba říci, že každá informace by měla projít skrz adekvátní posloupnost jednotlivých typů (viz obr. 3). V případě, že je tato posloupnost narušena, dochází k problémům s pamětí a to ať už jejím obsahem, jejím kontextem či jejím uchováním. Zároveň v každém ze skladů může dojít k zapomenutí informace, jejímu nepředání či jejímu porušení. Existuje velké množství různorodých poruch paměti. Z hlediska přístupu více paměťových skladů a s ohledem k obsahu a kontextu vzpomínek je lze rozdělit následovně:

Problémy ukládání informací: Zde lze vzpomenout jak potíže spojené se sensorickými poruchami, kdy je narušen celý proces hned v počátku, tak potíže s postupem mezi jednotlivými sklady. Za příklad potíží druhé typu lze považovat fenomén *déjà vu* (*déjà entendu*, *déjà éprouvé* atd.), kdy dochází k přenosu informace ze sensorických skladů do dlouhodobé paměti, z které je potom zpětně získáván do paměti krátkodobé. Není přitom narušen samotný obsah, ale kontext, kdy to, co je aktuální, je zároveň považováno za již minulé.

Problémy uchování informací: Z pohledu epistemologie je zajímavý *efekt spáče* (*sleep effect*) (Hovland & Weiss, 1951). Nejedná se o patickou, chorobnou, poruchu, ale o rozdílnou tendenci při zapomínání obsahu sdělení a jeho kredibility, kontextu. Jako příklad lze uvést situaci, kdy nějaký politik, kterému nevěříte, sdělí, že v budoucnu nastane krize. I když se z Vašeho pohledu jedná o informaci, která má díky svému zdroji nízkou kredibilitu, může po čase dojít k tomu, že ji dále nebudete asociovat s tímto zdrojem a její kredibilitu tak zvýšíte. Při tomto efektu tak dochází k porušení kontextu vzpomínky, kdy se mění její důvěryhodnost.

Problémy vybavování informací: Problémy spojené s vybavováním informací jsou patrně nejznámějšími a nejběžnějšími. Jejich příkladem je *vzpomínkový klam*, kdy dochází ke změně kontextu v tom smyslu, že věci nepřímo prožité (např. literární děj) jsou chápány jako prožité (tj. v mládí jsme s kamarády hráli o knoflíky a bylo nás pět). Lze sem také zařadit *konfabulace*, kdy jsou neúplné informace nevědomě doplňovány (vyskytují se např. u Korsakova syndromu, kdy pacient, který byl v zoo, doplňuje detaily ze svého výletu, jež neprožil a které při stejné otázce později různorodě mění). Další poruchou paměti je *kryptomnézie*, kdy opět dochází k narušení kontextu. V tomto případě postižený považuje vzpomínku za svou vlastní originální myšlenku.

Paměť je zrádná, ale není možné se bez ní obejít. Paměť užíváme při všech důkazech, nebo musíme pracovat s jejich jednotlivými kroky, které musíme nést v paměti. Otázkou tedy je, jak lze využití paměti ospravedlnit. První možností je pokusit se poukázat

na koherenci vzpomínek. Pokud máme např. vzpomínku o svých prázdninách u moře, je možné ji uvést do celého souboru dalších vzpomínek, které se k ní váží (pamatuji si, jak jsem se balil, jak jsme cestovali, jak jsem se málem utopil) a dohromady tvoří koherentní celek. Je ale možné, že vzpomínka je natolik izolovaná a s jinými netvoří větší koherentní celek (pamatuji si, že jsem jednou v mládí před domem upadl a rozbil si zaráz obě kolena). Pokud vyvolává alespoň další, byť neúplné obrazy (pamatuji si dům, před kterým jsem stál), je možné se odvolat k nim, i když toto ospravedlnění nebude natolik silné jako výše.

Některé vzpomínky můžeme také alespoň částečně otestovat a to jak přímo (vzpomínám si, že to je v této knize, počkejte, podívám se), tak skrz svědectví jiných (vzpomínám si, že to bylo v té knize, co jsme četli, počkejte, zeptám se). Poslední možností je pak pokusit se poukázat na to, že některý druh vzpomínek je důvěryhodnější než jiný, nebo na to, že někteří lidé mají lepší paměť. Je ale otázkou zda takový druh vzpomínek existuje. Lidé, kteří mají lepší paměť, samozřejmě existují (v některých případech lze hovořit dokonce o hypermnézii).

Vzpomínky bohužel nelze ospravedlnit bez použití paměti. V každém z výše uvedených příkladů bude využita minimálně paměť pracovní. Paměť sama tak může být chápána jako ničím jiným neospravedlnitelná. To by nás mohlo zavazovat k tomu, že jedinými ospravedlnitelnými objekty jsou ty, které jsou ospravedlněny přímo (např. pomocí přímé zkušenosti) či ospravedlnění nepotřebují, neboť jsou pravdivé samy o sobě. Nicméně i o těchto všech objektech lze pochybovat. Alternativou je přistoupit k paměti jako k něčemu, co samo nese ospravedlnění. Nicméně, co by to mohlo být za vlastnost paměti s ohledem k výše řečenému. Zatímco přímá zkušenost je zaručena tím, že je aktuálně přítomna ve vědomí, apriorní soudy vychází z podstaty jazyka či logiky, paměti lze pouze důvěřovat.

5.4 Základní pojmy

- poznání/znalost
- Gettierovi problémy
- Agrippovo (Münchhausenovo) trilema
- fundacionalismus
- koherentismus
- infinitismus
- apriorní/aposteriorní
- analytické/syntetické
- empirismus

- racionalismus
- konstruktivismus
- percepce
- introspekce
- paměť
- svědectví

5.5 Základní problémy

- Co je poznání?
- Co lze poznat?
- Jak lze poznávat?

5.6 Kontrolní otázky

- Jaké jsou problémy tradičního vymezení znalosti?
- Jaké jsou problémy tvrzení, že svět zakoušíme přímo?
- Jak lze ospravedlnit poznání z paměti?

5.7 Rozšiřující literatura

- Bonjour, L. (2009). *Epistemology: Classic problems and contemporary responses*. Rowman & Littlefield Publishers.
 - Základní úvod do epistemologie.
- Klein, P. (2007). Human knowledge and the infinite progress of reasoning. *Philosophical Studies*, 134(1), 1–17.
 - Klein předkládá velmi zajímavou obhajobu infinitismu a zároveň se mu daří vyložit problémy fundacionalismu a koherentismu.

Poznámka 6

Filosofie mysli

Jak již napovídá název této kapitoly, budeme se zabývat tím, jak byl a je ve filosofii pojímán vztah mezi myslí a tělem, nebo, především v rámci historického kontextu, vztah duše a těla. Koncepce filosofie mysli jsou velmi těsně spjaty s ontologií. Zatímco v kapitole věnované ontologii jsme proti sobě stavěli monismus a pluralismus, v této kapitole budeme proti monismu stavět dualismus. Je nasnadě, že dualismem je zde míněn dualismus duše/mysli a těla, zatímco monistické koncepce jsou založeny na názoru, že mysl/duše a tělo nejsou dvě samostatné substance, ale že jedno je projevem, druhého.

6.1 Dualismus

Mnoho lidí, snad i většina, bude intuitivně zastávat nějakou variantu dualismu, tedy přesvědčení, že člověk je jakousi složeninou dvou substancí – hmotného těla a nehmotné duše. Naše myšlení, prožívání je přece něco, co se odehrává uvnitř našeho těla, ale zažíváme ho zcela jinými způsoby, než právě fyzické věci. Ano, v našem mozku se sice odehrávají různé fyzikální a chemické děje, ale my přeci nevnímáme nějakou látkovou výměnu nebo elektrický potenciál, my vnímáme radost, žízeň, červenou barvu...

Mnoho zastánců dualismu lze najít v historii. V Platónově koncepci představuje duše nesmrtelný oživující princip, který přetrvává i po smrti těla, přičemž je-li duše dobrá (resp. jsou-li její složky v rovnováze), pak tato duše může poznat říši idejí (tedy oblast skutečných jsoucen). Také většina církevních myslitelů zastávala dualistické teorie a řešila problémy sporného vztahu hříšného a smrtelného těla s nesmrtelnou duší, nebo např. problémy znovuzkříšení, zda a jak povstanou také těla. Atomisté považovali duši za složenou z velmi jemných, ale přece atomů. Anaximénés považoval za náš oživující princip, a tedy vlastně duši, vzduch. Duše je v těchto koncepcích představována mnohdy

jako něco materiálního, a tedy nijak extrémně odlišného od ostatních věcí ve světě. Takováto koncepce duše a těla s sebou nese určité problémy. Jak velká je duše a kde je umístěna? Pokud při nějaké nehodě přijdu o prst, přijdu i o část duše? Pokud je duše materiální, je možné ji zničit? Někteří filosofové zastávali názor, že duše se může po smrti rozpadnout stejně jako tělo.

6.1.1 Interakční dualismus

Descartes přichází s koncepcí duše a těla, která je poměrně abstraktní a radikálně dualistická. Jeho ontologie je založena na existenci dvou substancí. První je *res extensa*, věc rozprostraněná, tedy věci materiálního světa. Charakteristické pro tuto substancí je právě rozprostraněnost – cokoli materiálního zabírá nějaké místo. Duše, *res cogitans*, věc myslící, žádné místo nezabírá, je zcela nemateriální. Kromě lidských duší se *res cogitans* řadily ještě „vyšší bytosti“, jako jsou např. andělé. Ti ale zase neměli tělesnou schránku. Zvířata Descartes chápal pouze jako velmi důmyslné (ale přesto nemyslí a necítí) stroje složené z kostí, šlach, měchů atp. Této verzi dualismu se občas říká *karteziánský dualismus*.

Tato verze dualismu s sebou ale přináší jeden obrovský problém. Jak může duše ovlivňovat tělo? Pokud jsou duše a tělo dvě tak radikálně odlišné substance, pak není možné, aby se jakkoli ovlivňovaly, neexistuje mezi nimi kauzální interakce. Hmota může působit jen na hmotu a nemůže ovlivnit něco nehmotného a naopak.¹ Má-li naše duše touhu napít se, nemůže žádným způsobem ovlivnit naše tělo, aby použilo ruku a přiblížilo její pomocí sklenici vychlazeného piva k ústům. Stejně to platí i naopak: i kdyby naše ruka vzala sklenici piva a přiblížila ji k našim ústům, naše duše nemůže pocítit chlad ze sklenice piva, ani jeho chuť po napití se.

Descartes si tohoto problému byl vědom a přišel i s jeho řešením, které ale rozhodně nepatří k těm nejelegantnějším v historii filosofie. V lidském těle se podle něho nachází zcela jedinečný orgán, který umožňuje vzájemnou kauzální interakci² mezi tělem a duší – tímto orgánem je šišinka. Toto řešení není uspokojivé z mnoha důvodů. Moderní filosof by se Descarta mohl celkem oprávněně zeptat, jakým způsobem přišel na to, že zrovna šišinka je oním místem interakce dvou substancí. Ačkoli Descartes hledal nezpochybnitelné základy, na nichž lze vystavět vědomí, toto řešení je čistě spekulativní. Nicméně spekulativnost není sama o sobě příliš silnou námitkou. Mnohem více devastující je námitka, že toto řešení porušuje pravidla Descartovy dualistické ontologie, jelikož substance se nemohou nijak ovlivňovat. Kdybychom přistoupili na tvrzení, že

¹Zde je zapotřebí si uvědomit, že pojem nehmotný nelze ztotožňovat např. s energií nebo polem, neboť i tyto věci spadají do hmotného světa.

²Odtud další název Descartovy varianty dualismu – *interakční dualismus*.

substance se přeci jen ovlivňovat mohou – což by ale oslabilo Descartovu ontologii –, pak ale nepředkládá žádný přesvědčivý popis toho, jak by měla tato interakce fungovat.

6.1.2 Předzjednaná harmonie

Problému interakce mezi dvěma substancemi si byli dobře vědomi i ostatní zastánci dualismu. Zároveň si uvědomovali, že tento problém je zapotřebí vyřešit nějakým jiným způsobem než tím Descartovým. Jedním z dalších nabídnutých řešení byla tzv. *předzjednaná harmonie*, jíž postuloval Gottfried Wilhelm Leibniz. Ten si vzal k srdci, že různé substance se nemohou ovlivňovat a přišel ze způsobem, jak je možné vysvětlit, že když máme žízeň, vezmeme si sklenici, napijeme se a cítíme chuť toho, co jsme právě vypili. Jeho koncepce je založena na myšlence, že Bůh vytvořil svět, tedy obě substance. Potud se shoduje s Descartem. Stav mysli podle Leibnize odpovídají stavům těla pouze díky tomu, že vše bylo na začátku ujednáno. Bůh ale navíc po stvoření světa obě substance zkoordinoval a nastavil, co mají v průběhu existence dělat. Běžně se používá přirovnání, že Bůh je v této koncepci hodinář a substance jsou jako dvoje hodiny, které Bůh-hodinář vytvořil a natáhl tak, aby ukazovaly vždy stejný čas. obě hodiny fungují zcela nezávisle na sobě, ale přesto jsou v harmonii. Modernější alternativou tohoto příkladu může být sledování filmu v kině. Na plátně vidíte obraz a zároveň slyšíte hudbu a další zvuky z reproduktorů. Ačkoli zvuky odpovídají tomu, co se děje na plátně, jedno neovlivňuje druhé – obraz na plátně nevyvolává zvuk z reproduktoru, obojí pochází z jiného zdroje. To, že když máme žízeň, tak se napijeme, je tak vysvětleno tím, že v určitém konkrétním okamžiku má naše duše pocítit žízeň a naše tělo je nastaveno o chvíli později zvednout sklenici a napít se.

I tato koncepce má ale své problémy, přičemž asi tím největším je, že všechno je předem určeno. to znamená, že neexistuje svobodná volba, ani svobodná vůle a my všichni jsme jen loutky hrající své předem určené role. Pro někoho toto nemusí být vůbec problém, ale pro křesťanské filosofy a teology to může představovat problém, protože tato koncepce omezuje Boží svobodu „změnit názor“ a zasáhnout do chodu světa.

6.1.3 Okasionalismus

S řešením tohoto problému přišel Nicholas Malebranche v podobě tzv. *okasionalismu*. Ani podle Malebranche se nemohou substance ovlivňovat a je proto zapotřebí, aby byly nějakým způsobem harmonizovány. Harmonizaci má opět na starosti Bůh, ale tentokrát nebyla harmonie předzjednána při stvoření světa, ale je bohem realizována v každém jednotlivém okamžiku. Tím je zachráněna jak svobodná vůle, tak i možnost Božího

zásahu do světa.

6.1.4 Epifenomenalismus

Proponenti dalšího směru v rámci filosofie mysli, který se nazývá *epifenomenalismus*, se s interakčním problémem vypořádávají tím, že oslabují tvrzení, že mysl a tělo na sebe nemohou vzájemně působit. Zároveň ale nechtějí tvrdit, že by se ovlivňovaly obě substance navzájem. Jejich řešení spočívá v tom, že ovlivňovat může pouze tělo mysl, ale mysl tělo ovlivnit nemůže. Naše mysl je tedy vytvářena mozkiem, ale nijak ho nemůže zpětně ovlivnit. Epifenomenalismus tedy lze přirovnat ke vztahu projektoru k projekovanému. Zatímco změny v projektoru mají za následek změny v projekci, projekce nemůže nijak ovlivnit projektor. Kritikové epifenomenalismu toto považují za zcela absurdní, jelikož je podle nich zřejmé, že naše mysl ovlivňuje naše chování.

6.1.5 Emergentismus

Podobně zastánci *emergentismu* uvažují o mentálním jako o něčem, co vzniká jako důsledek specifického uspořádání jednotlivých materiálních částí. Mysl je chápána jako vlastnost celku těla, resp. mozku. Tato vlastnost se ale nedá nijak „rozložit“ mezi jednotlivé části mozku. Je to něco, co vzniká až tehdy, když jednotlivé části mozku fungují jako jeden celek. Celek tedy v emergentistickém pojetí nelze brát jako pouhý součet jeho částí, ale jako něco více. Oproti pouhému součtu částí je celek kvalitativně odlišný právě tím, že z něho vyvěrá něco povahově zcela odlišného – mysl. Jako zjednodušenou ilustraci si lze představit hodinky hodinky. Možnost určovat a měřit čas nám dávají pouze kompletní, složené a fungující hodinky, nikoliv jejich jednotlivé součástky o samotě nebo i dohromady (například rozprostřené na stole). Až tehdy, když jsou jednotlivé části správně uspořádány a interagují mezi sebou, vzniká u celku hodinek schopnost určovat a měřit čas, kterou žádná z jejich součástí nemá. Oproti teoriím, o nichž bude řeč v následující části, je tak emergentismus nereduktivní.

6.2 Monismus

Zatímco dualismus byl ve filosofii mysli převládajícím směrem do 19. století, s rozvojem moderní vědy se začínaly prosazovat monistické koncepce. Zatímco dualisté věří v dualitu duše a těla, monisté věří, že opravdu existuje pouze mysl, nebo pouze tělo. Prvním a méně rozšířeným směrem v rámci monismu je monismus založený na přesvědčení o existenci duše/mysli – jedná se o tzv. *idealismus*. Tento monismus je také poněkud staršího data a jeho zastáncem byl například George Berkeley. Ten tvrdil slavné *esse*

est percipi (být znamená být vnímán). Jeho názorem bylo, že veškeré fyzikální věci jsou projekcemi závislými na mentálních stavech vnímající mysli. Tato varianta idealismus je běžně známa pod názvem *subjektivní idealismus*. Lze však uvažovat i *objektivní idealismus*, v němž je vše chápáno jako obsahy nějaké univerzální mysli, často mysli Boží. Jedním z nejvýznačnějších objektivních idealistů byl G. W. F. Hegel. Monistou byl také Baruch Spinoza, podle něhož jsou mentální a materiální pouze dvě vlastnosti (z mnoha) jedné jediné substance. Jeho pozice je nazývána *neutrální monismus*.

Modernější a nyní nejrozšířenější variantou monismu je monismus založený na přesvědčení, že existuje pouze hmota/tělo. Takovému monismu se říká *materialistický* nebo *fyzikalistický* a je spojený s rozvojem biologie, medicíny a dalších, především experimentálních, věd. Vedl k myšlence, že mysl nejen, že není něčím, co by bylo třeba k vysvětlení různých fenoménů, ale je ve své podstatě ohraničitelná určitým materiálním objektem, a je tedy nakonec rozprostraněná. Jak již bylo zmíněno výše, koncepce, které jsou zmiňovány zde, jsou koncepce redukcionistické, jelikož podle jejich zastánců není celek ničím víc, než pouhým součtem svých částí. Mentální stavy lze v důsledku redukovat na stavy organismu.

6.2.1 Behaviorismus

Behaviorismus, který se prosazoval v psychologii v USA na přelomu a začátku 20. století, byl známý díky svému pojetí mysli jako *černé skříňky* (*black box*). Tento typ behaviorismu byl *metodologickým monismem*. Psychologičtí behavioristé se zpočátku nechtěli o vnitřních mentálních stavech lidí vyjadřovat, protože je považovali za neměřitelné, intersubjektivně netestovatelné – tedy nevědecké. Behaviorismus tedy není ontologickým monismem, jelikož se prostě o existenci a vlastnostech mentálních stavů odmítá bavit.

Logický behaviorismus už však postoupil o krok dál a prohlásil, že tělo je jediné, co skutečně je. Metodologický monismus tak byl zesílen v ontologický. Myšlení bylo chápáno jen jako soubor určitých projevů.

6.2.2 Teorie identity

S rozvojem neurověd byly mentální stavy postupně určeny jako stavy mozku a byla vytvořena takzvaná *teorie identity*. Tato teorie byla hlavním motivem pro hledání tzv. *neurálních korelátů*, tedy hledání toho, jaké mentální stavy odpovídají jakým stavům mozku. Toto hledání si lze představit tak, že vědci umísťují subjekty do fMRI přístroje a ukazují jim postupně například barevné kartičky, přičemž se snaží zjistit, jaké oblasti mozku jednotlivých subjektů jsou aktivovány při pohledu na nějakou konkrétní barvu.

Problém teorie identity spočívá mimo jiné i ve fenoménu neuroplasticity. Pokud například někdo během života utrpí vážné poranění mozku, je možné, že v jeho mozku dojde k převzetí určitých funkcí jinými částmi. Snažit se tak najít mapu neurálních korelátů je velmi náročné, jelikož u různých lidí mohou různé funkce zastávat různé části mozku.

6.2.3 Anomální monismus

Další teorií, která se snažila osvětlit vztah mentálních a materiálních stavů, byl *anomální monismus* zastávaný např. Donaldem Davidsonem. Mentální stavy jsou chápány jako *supervenující* na materiálních stavech. O supervenientních vlastnostech se občas mluví jako o parazitujících vlastnostech. Představte si člověka, který je 184 cm vysoký, řekněme mu Honza. Honza má vlastnost *být vysoký 184 cm*. Jenomže jelikož 184 cm měří nebo měřili i jiní lidé, např. Bradley Cooper, Ryan Gosling nebo Saddám Husajn. Honza má tedy díky vlastnosti *být 184 cm vysoký* i mnoho vlastností supervenujících na ní, jako např. *být vysoký jako Ryan Gosling*. Podobným způsobem pak funguje podle anomálního monismu – pokud mám vlastnost *mít stav mozku x*, pak mám zároveň i mentální stav *vnímat červenou*.

6.2.4 Funkcionalismus

Alan Mathison Turing a další navrhli *teorii funkcionalismu*, která tvrdí, že mentální stavy jsou charakterizovány jejich kauzální relací s jinými mentálními stavy a se senzoric-kými vstupy a behaviorálními výstupy. Obecně je funkcionalismus charakterizovaný myšlenkou vícenásobné realizovatelnosti. Jednu funkci je totiž možné realizovat více způsoby. Past na myši může být dřevěná destička s drátěným mechanismem sloužícím k usmrcení myši, může se jednat o celokovové „čelisti“, nebo třeba o klíčku s dvířky, která myš uvnitř uvězní, ale nezabijí. Podobně je možné uvažovat o mentálních stavech, co je možné realizovat různými způsoby (například aktivací různých neuronů).

Rozvoj kognitivních věd a nástup počítačů postupně vedl k otázce, zda by stroje mohly myslet. Tento problém se Turing pokusil vyřešit navržením specifického testu, který pracoval se schopností pozorovatele rozlišit odpovědi myslícího objektu od nemyslícího. Tomuto testu říkal sám Turing *imitační hra*, ale dnes je známý především jako *Turingův test*. Zatímco termín „myslet“ je vágní, pojem vítězství v imitační hře není tak problematický. V imitační hře jsou tři místnosti – v jedné je experimentátor, ve druhé člověk a ve třetí Turingův stroj, resp. počítač. Komunikace mezi místnostmi probíhá v písemné podobě. Experimentátor má na základě odpovědí, které z jednotlivých místností dostává na svoje otázky, určit, ve které místnosti je člověk. Pokud experimentátor nebude moci určit, kde je člověk, nebo pokud se splete, pak stroj vyhrál imitační hru,

a mělo by tedy být ospravedlnitelné tvrdit, že myslí. Funkcionalismus napadá slavný myšlenkový experiment Johna Searla *Čínský pokoj*. V tomto myšlenkovém experimentu máme místnost, v níž je člověk, který umí česky (anglicky) a neumí čínsky. Tento člověk má zároveň manuál psaný v řeči, jíž rozumí. Manuál obsahuje syntaktická pravidla čínštiny, která umožňují na libovolnou sadu čínských znaků odpovědět pomocí jiné sady čínských znaků. Do místnosti přicházejí tabulky s čínskými znaky, na něž obyvatel místnosti podle manuálu odpovídá. Jeho odpovědi se přitom zdají jako zcela smysluplné. Umí člověk v místnosti čínsky? Nebo je otázka špatně položená a je to ve skutečnosti tak, že člověk čínsky neumí, ale čínský pokoj ano? Je tedy možné, že imitační hra není adekvátním kritériem pro připsání mysli?

Pro funkcionalismus je typické i to, že jeho zastáncům je jedno, z čeho je mozek vytvořen. Pokud bychom podle funkcionalistů nahradili neurony libovolnými funkčně ekvivalentními jednotkami, mozek by stále myslel – a je jedno, jestli těmito funkčně identickými jednotkami jsou mikročipy, vodovodní potrubí, sýr nebo Číňané. Zkusme se nyní zamyslet nad poslední uvedenou variantou. Představte si, že máme stejné množství lidí, jako je neuronů v mozku. Neurony, zjednodušeně řečeno, mohou přijímat a vysílat signály. To ale dovedou i lidé zavření do patřičně vybavených místností. Představte si tedy obří síť takto vybavených místností s operátory uvnitř, která dokonale kopíruje propojení neuronů v mozku. Jelikož jak neurony, tak i místnosti mají, co se týká komunikace, stejné možnosti, a jelikož mozek i síť místností jsou stejně propojeny, lze říci, že z funkčního hlediska jsou tyto systémy totožné. V jednom případě se o přenos informace starají neurony, v druhém případě lidé. Tento přenos má ale v obou případech zcela identický průběh. Pokud ale jsou oba tyto systémy z funkčního hlediska totožné, měly bychom tedy oběma připsat mentální stavy. Pokud se vám myšlenka, že by systém propojených místností s lidskými operátory mohl myslet, zdá absurdní, funkcionalismus není teorií mysli pro vás.

6.2.5 Jaké je to být netopýrem?

Jedním z nejznámějších kritiků fyzikalistických koncepcí mysli je Thomas Nagel, jehož argument proti fyzikalismu je založen na tvrzení, že fyzikalismus pomíjí fenomenální charakter zkušenosti.⁵ Mají li lidé, ale i zvířata, mentální stavy, pak se ten konkrétní jedinec vždy nějak cítí – má přímou zkušenost s tím, jaké to je být sám sebou. Výmluvný

⁵Záměrně se v tomto textu vyhýbám pojmem jako počitek nebo vjem, jelikož se jedná o termíny, které jsou používány v psychologii a jejich použití v kontextu tohoto textu by bylo mnohdy zavádějící. Stejně tak se vyhýbám používání ve filosofii mysli celkem běžně užívaného termínu *qualia* (občas počestovaného na *kválie*), jelikož tento pojem nemá v rámci filosofie jednotnou definici a jeho použití není pro účely tohoto textu nezbytné.

je název jeho patrně nejznámějšího článku Jaké je to být netopýrem. V tomto článku poukazuje na mnohými nereflektovaný truismus, že zkušenost můžeme mít pouze s vlastními mentálními stavy. Vy víte, jaké to je být právě vámi, a já vím, jaké je to být mnou – máme s tím přímou a nezprostředkovanou zkušenost. Není ale možné, abyste věděli, jaké to je být mnou, a stejně tak já nemůžu vědět, jaké to je být vámi. Můžu si pouze představovat jak si asi myslím, že bych se cítil, kdybych byl někým jiným. Přímý přístup k takové zkušenosti ale nikdy nebudu moci mít. Tato naše subjektivní přímá zkušenost s vlastními stavy mysli nemůže být podle Nagela fyzikalisticky redukována. Je možné si představit, jaké to je být netopýrem? Zatímco lidé se orientují primárně pomocí zraku, netopýr využívá echolokaci. Ačkoli víme, na jakém principu echolokce funguje, nemůžeme si dost dobře představit, jaké to je, být netopýrem. Podle Nagela by nepomohlo ani kdyby u se u lidí vyvinula také schopnost echolokace, protože ani poté by lidé stejně nemohli vědět, jaké to je být netopýrem.

6.2.6 Pseudoprobém?

Problém vztahu mysli a těla je pro některé pouhým pseudoprobém. Ludwig Wittgenstein a John Searle tvrdí, že se jedná pouze o zmatení dvou slovníků. Mluvíme stále o stejné věci, jen používáme jiná slova.

6.3 Problém ostatních mysli

Dosud jsme se zabývali tím, jak se různí filosofové snaží odpovědět na otázku, jak funguje vztah mysli a těla. Při našich úvahách jsme ale dosud mlčky předpokládali jednu věc – lidé mají mysl a mentální stavy. Je tento předpoklad oprávněný?

Předchozí oddíl jsme zakončovali zamyšlením týkajícím se toho, že není možné mít přímou zkušenost s tím, jak myslí a cítí někdo jiný. Pokud tyto úvahy do důsledků, musíme si položit otázku, zda mají ostatní lidé vůbec mentální stavy.

Pro účely tohoto výkladu přejdu do první osoby a vrátím se k Descartovi. Základem, na němž můžu začít stavět filosofii, je nezpochybnitelnost toho, že já myslím, a tudíž existuji. Je možné, že ve skutečnosti nyní nesedím na balkóně svého bytu s notebookem, je možné, že reálný není ani můj čím dál větší pocit žízňě, ale nemohu pochybovat o tom, že myslím. Dál nebudu pochybovat o tom, jestli to, co vidím, cítím, atp. je způsobeno reálnými podněty, to momentálně nehraje roli. Podstatné je, že mám nějaké mentální stavy. Mám žízeň, cítím chlad, jsem unavený, našťvaný, atd. Prostě na něco myslím, nebo si něco uvědomuji. O tom, nemám pochybnosti. Jak si ale můžu být jistý, že to samé, co se odehrává v mé mysli, se odehrává i v myslích ostatních lidí? Jak si vůbec můžu být jistý,

že ostatní lidé mají mysl? Ve filosofii mysli se často pracuje s myšlenkovými experimenty založenými na tom, že je možné si představit, že by existovaly bytosti, které by se chovaly nerozlišitelně od normálních lidí (u nichž předpokládáme existenci mentálních stavů) a zároveň by od nich byly fyziologicky neodlišitelné, ale žádné mentální stavy by neměly. V těchto případech se mluví o tzv. *filosofických zombiích*, bytostech bez mentálních stavů. Filosofická zombie je nerozeznatelná od normálního člověka – může vám poradit, jak najít nádraží, naštvat se kvůli příliš teplému počasí, nebo se smát se slzami v očích vašemu přednesu nejlepších hlášek z filmů Quentina Tarantina. To všechno je ale jen chování. Zombie nemá mysl – necítí radost, jen ji projevuje, nerozumí kvantové mechanice, jen její hlasivky produkují zvuky, které dohromady dají přednášku o EPR paradoxu.

Pokud je myslitelné, že takovéto bytosti mohou existovat, jak si můžeme být jistí, že ostatní lidé opravdu mají mentální stavy? Bertrand Russell uznává, že neexistuje způsob, jakým bychom mohli nahlédnout do mysli ostatních, a tudíž nikdy nemůžeme mít jistotu. Zároveň je ale předpoklad, že ostatní lidé (ale vlastně i zvířata) mají mentální stavy nejlepším vysvětlením toho, proč se chovají tak, jak se chovají.

6.4 Vše je jen simulace

Když byl do kin v roce 1999 uveden *Matrix*, hodně lidí se alespoň na chvíli zamyslelo nad otázkou, zda to, co vnímáme, je opravdu skutečný svět. Filosofové si tuto otázku pokládali již dříve a dokonce svoje úvahy dotáhli do větších extrémů, než je *Matrix*. Jedním z nejznámějších myšlenkových experimentů, je experiment zvaný *mozky v kádi*, v němž si Hilary Putnam pokládá právě otázku, jak můžeme poznat, zda jsme skuteční lidé s fyzickým tělem ve skutečném světě, nebo pouhé mozky plovoucí kdesi v kádi připojené k počítači, který tyto mozky zásobuje smyslovými daty.

Co zkusit zajít trochu dál a odmyslet si i mozky v kádi? Co když neexistuje žádné fyzické tělo ani mozek, ale všechno, čím jsme, je jenom počítačový kód? Je to možné? Elon Musk si myslí, že to je nejenom možné, ale že je to prakticky jisté. Myšlenka, že je téměř jisté, že jsme ve skutečnosti pouhou počítačovou simulací pochází od filosofa Nicka Bostroma, který přišel s argumentem založeným na pravděpodobnosti, který vypadá zhruba následovně:

Na začátku máme dvě možnosti – lidstvo buď někdy v budoucnosti sestrojí počítač schopný dokonalé simulace našeho světa, nebo nikoli.⁴ Vzhledem k tomu, jak se vyvíjí

⁴Dokonalou simulací je myšlena taková, v níž jsou simulovány i vnitřní stavy lidí. Pokud byste tedy byli simulováni, tak jsou simulovány i vaše myšlenkové pochody, takže pro vaše simulované já je simulace nerozeznatelná od skutečnosti.

technologie, je velmi nepravděpodobné, že by lidstvo nebylo schopné vytvořit dostatečně výkonné počítače. Samozřejmě za předpokladu, že se lidstvo samo nezničí. Je tedy pravděpodobné, že lidstvo opravdu někdy v budoucnosti bude schopné dokonale simulovat svět. A teď si představte, že se někdo v budoucnosti rozhodne nasimulovat právě tento den, kdy si pročítáte tato skripta. Jaká je pravděpodobnost, že tato skripta čtete opravdu vy, fyzická bytost a nikoli vaše simulace? 50 %. A co když se někdo rozhodne onu simulaci pustit znovu? Pravděpodobnost klesá na 33 %. Takto lze samozřejmě pokračovat i nadále a podle Muska a Bostrom tak nakonec musíme uznat, že jsme s nejvyšší pravděpodobností pouhou simulací a klásti si otázku, jestli existuje mysl nebo tělo je vlastně zcela zbytečné, jelikož neexistuje vlastně ani jedno, jen programový kód.

6.5 Sní androidi o elektronických ovečkách?

René Descartes patří zcela nepochybně k nejvýznamnějším myslitelům historie. Jeho dualistická koncepce vychází z intuice, která je sdílena velkým množstvím lidí. Snad i většinou. Duše a tělo jako dvě substance, které se setkávají v člověku – jediném kusu hmoty obdařeném duší, schopném myslet. Jak jsme ale uvedli výše, karteziánský dualismus rozhodně není bez problémů a mnozí filosofové s ním polemizovali už za Descartových časů. Nikomu se ale nepodařilo svoji diskusi zaobalit do tak spektakulárního hávu, jako se to podařilo Ridleymu Scottovi ve filmu *Blade Runner*. *Blade Runner* nijak neskrývá, že je komentářem k některým Descartovým myšlenkám – už jméno hlavního hrdiny, Rick Deckard, je celkem jasným vodítkem.

V *Rozpravě o metodě* a následně i v *Meditacích o první filosofii* Descartes nachází jistotu v myšlence, že i kdyby bylo všechno ostatní iluze, to, že já právě myslím, iluze být nemůže, jelikož nemyslel-li bych, nemohla by zde být ani ona myšlenka. Myšlení, vnímání a cítění je podle Descarta něco ryze lidského – všechno je totiž produktem naší duše, nikoli našeho těla. Už jsme si uvedli, že pro Descarta bylo myšlení výsadou lidí a vyšších bytostí, ale už nikoli zvířat. Descartes ale žil v době, v níž něco jako robot nebo android bylo nemyslitelné. My ale nyní žijeme v době, kdy už roboti jsou realitou a postupně se stávají čím dál propracovanějšími a schopnějšími. *Blade Runner* dovádí rozvoj robotiky patrný v současnosti do důsledků a ukazuje tzv. replikanty, roboty téměř nerozeznatelné od lidí. Replikanti mají oproti lidem některé nezanedbatelné výhody oproti lidem – například svoji sílu a intelekt. *Blade Runner* ukazuje replikanty jako schopné lepších kognitivních výkonů než lidé. Projít Turingovým testem by pro replikanta nebylo vůbec složité. A co víc, replikanti si pokládají filosofické otázky a jeví se, že prožívají emoce a mají citové vazby. Jsou schopni citových vazeb mezi sebou navzájem, záleží jim na jejich prožitcích a vzpomínkách a dokonce uvažují o smyslu

vlastního života. Pokud ale replikant převyšuje svým intelektem člověka, neřekl by o něm Descartes, že myslí? A pokud replikant myslí, neměl by mít i duši? Bral by Descartes i přes výše uvedené replikanty stejně, jako bere zvířata, nebo by změnil svůj názor na to, co všechno může mít duši?

6.6 Základní pojmy

- behaviorismus
- Černobílý pokoj
- Čínský pokoj
- dualismus
- emergentismus
- funkcionalismus
- fyzikalismus
- idealismus
- interakční dualismus
- logický behaviorismus
- monismus
- psychofyzický paralelismus
- teorii identity
- Turingův test

6.7 Základní problémy

- Je mysl nebo tělo?
- Jaký je vztah mysli a těla?
- Jaké je to být netopýrem?
- Mohou stroje myslet?

6.8 Kontrolní otázky

- Co je to monismus ve filosofii mysli?
- Co je dualismus ve filosofii mysli?
- Jaký test navrhl Turing pro rozlišení přístrojů obdařených myslí?

Poznámka 7

Filosofie vědy

DRAFT

Poznámka 8

Filosofie společnosti

DRAFT

Poznámka 9

Filosofie a...

DRAFT

Poznámka 10

Etika

10.1 Literatura a zdroje

Literatura

- Aristoteles. (2003). *Metafyzika*. Petr Rezek.
- Beall, J., & Logan, S. A. (2017). *Logic: the basics*. Routledge.
- Berkeley, G. (2004). *Esej o nové teorii vidění; Pojednání o principech lidského poznání*. OIKOYMENH.
- Berkeley, G. (2007). *Tři dialogy mezi Hyladem a Filonoem: O pohybu*. OIKOYMENH.
- BonJour, L. (2009). *Epistemology: Classic problems and contemporary responses*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Boudry, M., Paglieri, F., & Pigliucci, M. (2015). The fake, the flimsy, and the fallacious: demarcating arguments in real life. *Argumentation*, 29(4), 431–456.
- Buchanan, A. E. (2011). *Beyond humanity?: The ethics of biomedical enhancement*. Oxford University Press.
- Casati, R., & Varzi, A. (2014). *Holes*. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/holes/l>. Stanford Encyclopedia of Philosophy. ([2014-02-18])
- Churchland, P. S. (2008). The Impact of Neuroscience on Philosophy. *Neuron*, 60(3), 409–411.
- Descartes, R. (2003). *Meditace o první filosofii*. OIKOYMENH.
- Díogenés, L. (1995). *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Nová tiskárna Pelhřimov.
- Dostálová, L., & Marvan, T. (2008). *Vybrané články k ontologii a epistemologii*. Vydavatelství Západočeské univ.
- Doxiadis, A., Papadimitriou, C. H., Papadatos, A., & Donna, A. D. (2012). *Logikomiks: Hledání absolutní pravdy*. Dokořán.
- Eysenck, M. W., & Keane, M. T. (2008). *Kognitivní psychologie*. Academia Praha.
- Frege, G. (1992). O smyslu a významu. *Scientia et Philosophia*, 4(1), 33–75.
- Gálik, S. (2011). *Psychologie přesvědčování*. Grada publishing as.
- Gettier, E. L. (1963). Is justified true belief knowledge? *analysis*, 23(6), 121–123.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. 1975, 41–58.
- Haack, S. (1978). *Philosophy of logics*. Cambridge University Press.
- Hamblin, C. L. (1970). *Fallacies*. Methuen.

- Heidegger, M. (1996). *Bytí a čas*. OIKOYMENH.
- Hovland, C. I., & Weiss, W. (1951). The influence of source credibility on communication effectiveness. *Public opinion quarterly*, 15(4), 635–650.
- Kant, I. (2001). *Kritika čistého rozumu*. OIKOYMENH.
- Kirk, G. S., Raven, J. E., & Schofield, M. (2004). *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. OIKOYMENH.
- Klein, P. (2007). Human knowledge and the infinite progress of reasoning. *Philosophical Studies*, 134(1), 1–17.
- Knobe, J., & Nichols, S. (2008). *Experimental philosophy*. Oxford University Press.
- Kolman, V. (2008). *Filosofie čísla: Základy logiky a aritmetiky v zrcadle analytické filosofie*. Filosofia.
- Kolman, V., & Punčochář, V. (2016). *Formy jazyka: úvod do logiky a její filosofie*. Filosofia.
- Kratochvíl, Z. (1994). *Od mýtu k logu*. Herrmann & synové.
- Parmenidés, & fysis.cz. (2018). *Parmenidés*. <http://fysis.cz/presokratici/parmenides/28bbi.pdf>. fysis.cz. ([2018-05-20])
- Petty, R. E., & Cacioppo, J. T. (1986). The elaboration likelihood model of persuasion. *Advances in experimental social psychology*, 19, 123–205.
- Picha, M. (2014). *Kritické myšlení a rekonstrukce argumentu*. Masarykova univerzita.
- Picha, M., & Pichová, D. (2013). *100 myšlenkových experimentů ve filozofii*. dybbuk.
- Priest, G. (2007). *Logika (průvodce pro každého)*. Dokořán.
- Quine, W. V. (1948). On what there is. *The Review of Metaphysics*, 21–38.
- Raclavský, J. (2015a). *Úvod do logiky: klasická predikátová logika*. Masarykova univerzita.
- Raclavský, J. (2015b). *Úvod do logiky: klasická výroková logika*. Masarykova univerzita.
- Szymanek, K. (2003). *Umění argumentace: terminologický slovník*. Univerzita Palackého.
- van Eemeren, F. H., Grootendorst, R., & Henkemans, A. F. S. (2002). *Argumentation: analysis, evaluation, presentation*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Walton, D. N. (1987). *Informal fallacies* (Vol. 4). John Benjamins Publishing.
- Watzlawick, P., Beavin, J. H., & Jackson, D. D. (1967). *Pragmatics of Human Communication: A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*. WW Norton and Company.
- Wittgenstein, L. (2008). *Tractatus logico-philosophicus*. OIKOYMENH.